NATIONAL GEOGRAPHIC APRILIE 2016

NOUA ȘTIINȚĂ A MORȚII • LOCUL UNDE MOARTEA NU ÎNSEAMNĂ ADIO • ARCA FOTO • AGONIA ARMENIEI

Arca Foto UN OM ÎNCEARCĂ SĂ SALVEZE SPECIILE PRIN IMAGINI – UNA CÂTE UNA

CÂND MOARTEA NU ÎNSEAMNĂ ADIO

93 de zile de primăvară | *Durerea Armeniei*

WWW.NATGEO.RO | NR. 156 | APRILIE 2016 | 15 LEI

NATIONAL GEOGRAPHIC

ROMÂNIA

REVELAȚII DESPRE MOARTE

NOI DESCOPERIRI LA GRANIȚA CĂTRE LUMEA DE DINCOLO

5 948364 180141 04

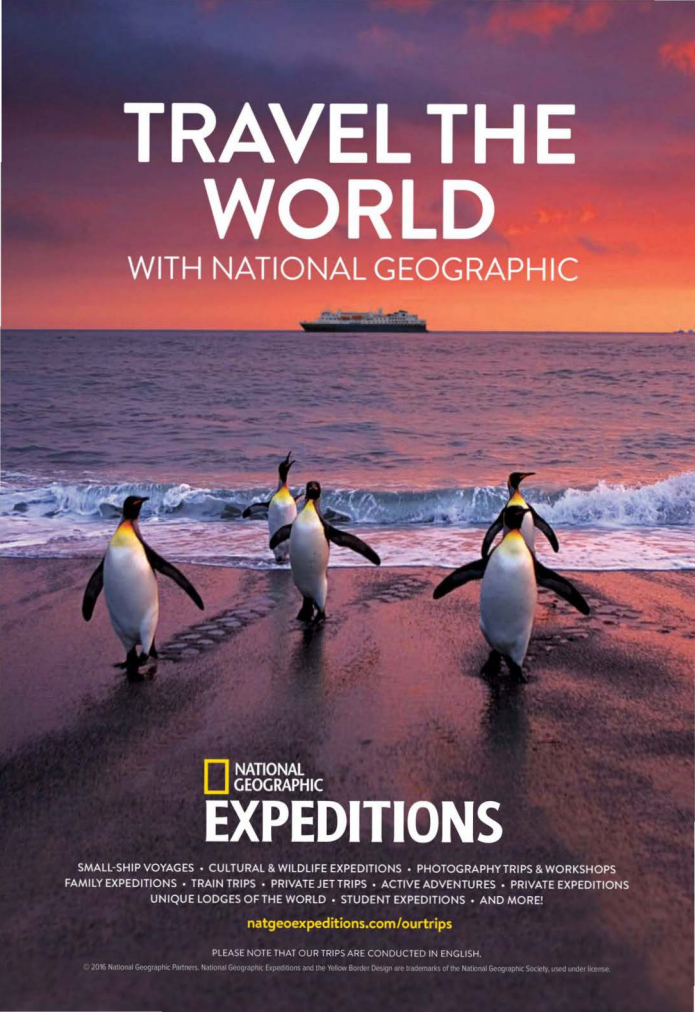
TRAVEL THE WORLD
WITH NATIONAL GEOGRAPHIC
NATIONAL GEOGRAPHIC
EXPEDITIONS
SMALL-SHIP VOYAGES • CULTURAL & WILDLIFE EXPEDITIONS • PHOTOGRAPHY TRIPS & WORKSHOPS
FAMILY EXPEDITIONS • TRAIN TRIPS • PRIVATE JET TRIPS • ACTIVE ADVENTURES • PRIVATE EXPEDITIONS
UNIQUE LODGES OF THE WORLD • STUDENT EXPEDITIONS • AND MORE!
natgeoexpeditions.com/ourtrips
PLEASE NOTE THAT OUR TRIPS ARE CONDUCTED IN ENGLISH.
© 2016 National Geographic Partners. National Geographic Expeditions and the Yellow Border Design are trademarks of the National Geographic Society, used under license.

O problemă tehnică

În biserică era lume multă în jurul mortului; lumânări, fum, tămâie, bocete și un aer irespirabil. Două babe șușoteau de sub broboade cum tânărul acela de la noi din sat plecase în București și se muncească, se încurcase pe acolo cu niște derbedei și uite că îi tăiaseră gâtul. Când au ridicat sicriul să-l ducă în cimitir, cineva s-a împiedicat și capul i-a alunecat spre mine. Am leșinat. M-am trezit sub cireșul înflorit din fața bisericii. Aveam vreo 5-6 ani și eram deja veteran la înmormântări (mamaia mea – femeie bisericoasă – mă tot lua cu ea).

Acești supraviețuitori s-au dus pe lumea cealaltă și s-au întors – grație manevrelor de resuscitare – cu povești ciudat de asemănătoare. Află ce spune știința despre Moarte la pagina 58.

Însă aceea a fost ultima dată. N-am mai putut. În continuare, mirosul florii de cireș mă face să vomit… Și azi îmi tremură mâna la fotografiile de la paginile 67-83 care surprind relația intimă dintre torajanii din Indonezia și morții lor. Însă reportajul despre ultimele cercetări de la granița dintre viață și moarte de la pag. 44 mi se pare unul dintre cele mai interesante publicate în revista noastră. Pe cât de tare mi-e frică de morți, pe atât mă fascinează moartea.

„Oamenii nu suferă din cauza lucrurilor în sine, cât din pricina părerilor pe care și le fac despre ele" – spunea cu mult miez Epictet. Probabil pentru hindusul sau budistul care crede în nesfârșite reîncarnări, moartea o fi ceva plicticos, ca așteptarea în stație a următorului tren. Dacă ești convins că Isus, Mahomed sau Moise te va ține de mână dincolo, gata să pună o vorbă bună pentru tine, oricât de încruntat te-ar privi Tatăl, n-ai de ce te teme: moartea e un up-grade. Însă pentru noi, materialiștii de la Democrit încoace, moartea e punctul terminus al călătoriei. Sfârșit. Anihilare. Nu îți rămâne decât să te tratezi cu pastile filozofice à la Epicur. Sau poți pica de pe culmile disperării, în genul lui Cioran. Da, până mai ieri drept-credincioșul stătea mult mai bine decât liber-cugetătorul, având religia ca plasă de siguranță. În ultimele decenii însă știința resuscitării a început să câștige bătălii la granița dintre viață și moarte, împingând lucrurile în favoarea noastră. Pe vremuri, viața înceta odată cu respirația. Azi avem aparate high-tech ce suplinesc inima și plămânii – asigurând puls și respirație. Ne mai trebuie vreo cârjă tehnologică pentru creier și scăpăm și de moartea cerebrală.

Grație tehnologiei care crește exponențial, moartea ar putea fi doar o problemă tehnică, pe care o vom rezolva – e de părere scriitorul Byron Reese, în cartea *Progres infinit: Cum tehnologia și internetul vor lichida ignoranța, bolile, sărăcia, foametea și războiul.*

Însă tare mă tem că Marele Cârpaci – Evoluția, Dumnezeu, Krișna sau cum ai vrea să-l numești… – ar muri de plictiseală dacă am reuși să ne transpunem în realitate acest scenariu superoptimist.

Cătălin Gruia

FOTO: LYNN JOHNSON

NATIONAL GEOGRAPHIC
APRILIE 2016 • NR. 156

Un moment foto cu mama și bunica, moartă din 2011, dar îngrijită de familie și dincolo de mormânt.

67 **Când moartea nu înseamnă adio**
Acești săteni indonezieni își țin morții aproape. La propriu.
Text: Amanda Bennett Foto: Brian Lehmann

28
Arca Foto
A fotografiat mii de specii, ca să contribuie la conservarea lor. Acesta este proiectul intitulat The Photo Ark.
Text: Rachel Hartigan Shea
Foto: Joel Sartore

44
Marea Trecere
Este moartea un eveniment sau mai curând un proces? Știința și experiențele umane oferă o parte dintre răspunsuri.
Text: Robin Marantz Henig
Foto: Lynn Johnson

84
Fantomele genocidului armean
Traseul marșului Plecarea din Eden trece prin locuri bântuite de propria istorie: Armenia și Turcia.
Text: Paul Salopek
Foto: John Stanmeyer

106 **Fotojurnal** | **93 de zile de primăvară**
Printr-o singură imagine pe zi, un fotograf din Minnesota a spus bun-venit anotimpului verde la el în regiune.
Text și foto: Jim Brandenburg

Pagina redacției
Scurt pe 3

EXPLOREAZĂ
- *Exces de cezariene*
- *Mâncătorul de gunoi*
- *Plantă carnivoră*
- *În chihlimbar*
- *Micronațiuni*

Instinct primar
Viziuni
Fotografia ta
Sub lupă
Fotojurnal

Pe copertă: Poveștile supraviețuitorilor care au avut „experiențe ale morții efective" au devenit subiectul unor investigații științifice. *Foto: Getty Images/Trevor Hunt*

Te rugăm să reciclezi

OMV Petrom

Bucharest HALF MARATHON

Bucharest Running Club premiere events

ORGANIZATOR

Bucharest RUNNING CLUB

cu sprijinul

voluntar in sport

FINACTIV

SPONSOR OFICIAL

OMV Petrom

SPONSOR GOLD

Volkswagen

SPONSOR TEHNIC

adidas

BEREA OFICIALĂ

URSUS

SPONSOR EVENIMENT

Campofrio

SPONSORI

IZVORUL MINUNILOR

Athénée Palace Hilton

GRS

city grill

PARTENERI INSTITUȚIONALI

FRA

NITS

AIMS

Parteneri media

Europa FM

National TV

Radio ZU

Pro TV

Kanal D

Money Channel

Men's Health

CASA

FEMEIA.

National Geographic

Cosmopolitan

mediaTRUST

În căutarea unor răspunsuri spirituale

Morgan Freeman actor și regizor, a fost, în *Dumnezeu pentru o zi*, vocea Atotputernicului. Acum pune întrebări cosmologice (Cum am ajuns aici? Ce se întâmplă după ce murim?) în *The Story of God*, o nouă serie de pe National Geographic Channel. În căutarea răspunsurilor, Freeman, 78 de ani, a ajuns în locuri sacre de pe tot globul, de la un templu maya până la Vatican.

Ați intrat în proiect din dorința de a vă explora curiozitatea în legătură cu Dumnezeu și credința?
Cred că sunt ca mai toată lumea care a crescut cu Dumnezeu. Bunica nu era religioasă, dar era o practicantă conștiincioasă. Se ducea la biserică fiindcă era obosită; era croitoreasă. Știți cum le spunem copiilor că Dumnezeu e iubire? Eu, pe la 13 ani, începeam deja să mă îndoiesc de asta. Îndoielile continuă. Seria aceasta mi-a dat ocazia să le explorez serios, să plec în căutare de răspunsuri.

Unii și-l închipuie pe Dumnezeu cu chipul dumneavoastră, după ce l-ați jucat în film. Dv. cum vi-l imaginați?
Eu? Și George Burns l-a jucat pe Dumnezeu, să știți. [Râde.] Nu cred că există o imagine a lui Dumnezeu. Îmi place ideea cu razele care coboară din nori. Îmi place imaginea Căii Lactee într-o noapte senină și înstelată sau cu luna plină. Asta e esența existenței. Ești față în față cu marele necunoscut. Ăsta e Dumnezeu.

Cum a fost să vizitați locuri sfinte atât de bine păzite?
N-a fost rău, mai puțin la Biserica Sfântului Mormânt de la Ierusalim. Ne-au dat afară fiindcă nu știu eu să-mi țin gura – fiindcă am folosit un cuvânt interzis, de care nu știam că e interzis. Eram într-unul dintre mormintele de sub locul Răstignirii. Eu am folosit cuvântul „mit" în legătură cu ce s-a întâmplat acolo și ni s-a cerut să plecăm imediat. Afară. Dar a doua zi ne-au lăsat să intrăm din nou.

NATIONAL GEOGRAPHIC CHANNEL

Urmărește *Povestea lui Dumnezeu, cu Morgan Freeman* duminica, de la ora 21:00, începând din 3 aprilie, pe canalul National Geographic.

FOTO: MILLER MOBLEY

22 - 24 APRILIE 2016

VINVEST

A.D.A.R. C.C.I.A.T.

SALONUL INTERNATIONAL DE VINURI • EDITIA XIII • CENTRUL REGIONAL DE AFACERI TIMISOARA

99 litri de vin

6 stele de aur

1 stea de rou

12 stele de aur

tombola virtualistului

WEEKEND 2 PERSOANE

WEEKEND 2 PERSOANE

WEEKEND 2 PERSOANE

PARTENER OFICIAL

Domeniile Sentinelei

UN EVENIMENT MARCAT VINVEST

I ♥ TIMISOARA

CAPITALA VINULUI DE 13 ANI

WWW.VINVEST.RO

WWW.FACEBOOK.COM/SALONUL.VINVEST

Program:

vi. 22.04: 11.00 - 20.00

sa. 23.04 11.00 - 20.00

du. 24.04: 10.00 - 17.00

Asociatia de cultura si promovarea vinului VINVEST

AGERPRES

casa și grădina

CASA

NATIONAL GEOGRAPHIC ROMANIA

RABBIT

Centrul de AGRICULTORI

BRANDS

VINURI de TOP

Turbosuflante

Profitul agricol

Lapte Satului

EXPLOREAZĂ

Omul

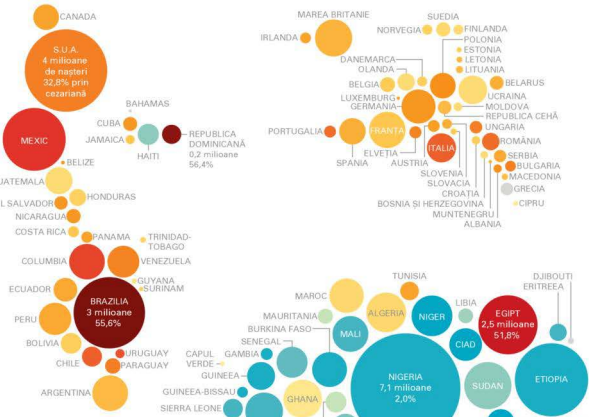

Ce înseamnă cercurile şi culorile

Mărimea indică numărul total de naşteri pe an.
Culoarea indică procentul de copii născuţi prin cezariană.*

Procentul de naşteri prin cezariană

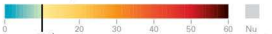

10%
Organizaţia Mondială a Sănătăţii asociază procentul de 10% de naşteri prin cezariană cu prevenirea mortalităţii la mame şi nou-născuţi.

*Sunt ilustrate ţările cu peste 5.000 de naşteri pe an

BRAZILIA
Țara cu una dintre cele mai ridicate rate ale cezarienei (55,6%) a lansat în 2015 o campanie de sănătate publică pentru încurajarea nașterilor naturale.

FINLANDA
Cea mai scăzută rată din rândul țărilor dezvoltate (14,7%) decurge, probabil, din popularitatea nașterilor cu moașe și strictețea protocoalelor clinice.

EGIPT
Rata cezarienelor (51,8%) crește rapid, fiindcă tot mai multe femei le solicită, iar doctorii încearcă să evite complicațiile medicale și legale.

ȚĂRILE AFRICANE
În Niger, Ciad și Etiopia, mai puțin de 1,6% dintre copii se nasc prin cezariană, în mare parte ca urmare a numărului redus de unități sanitare.

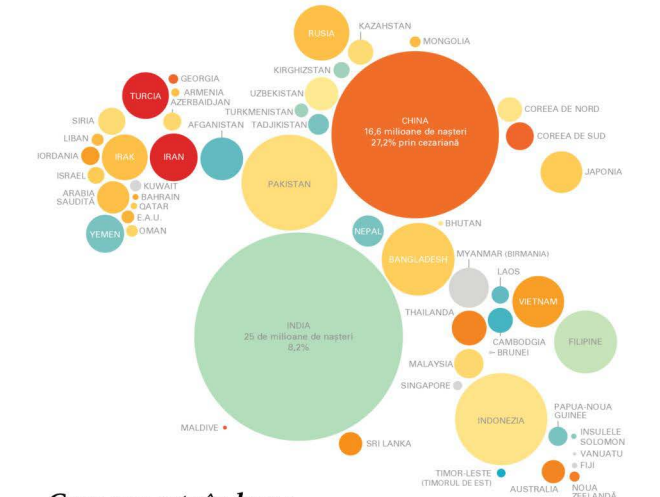

Cum se naște în lume

În 2014, aproape una din cinci gravide a născut prin cezariană. Scopul inițial al procedurii, în care copilul este scos prin uter și abdomen, era evitarea unor complicații cu potențial letal care pot apărea la nașterile vaginale. Dar în unele țări rata cezarienelor depășește cu mult cele 10% asociate de Organizația Mondială a Sănătății cu prevenirea mortalității la mame și nou-născuți.

De ce se fac atâtea cezariene în unele țări? Ana Pilar Betrán, agent medical la OMS, spune că printre factorii favorizanți se numără dorința familiilor și a doctorilor de a obține rezultate mai sigure și de a evita travaliile lungi sau dureroase. O rată ridicată a cezarienelor, ca în Brazilia, poate reflecta și dorința de a programa nașterile, în timp ce una scăzută poate indica accesul redus la servicii medicale.

Pe măsură ce doctorii și viitoarele mame reevaluează avantajele nașterii pe cale naturală, ne putem aștepta – spune Betrán – la o reducere a numărului de cezariene. *—Daniel Stone*

MATTHEW TWOMBLY. SURSA: OMS

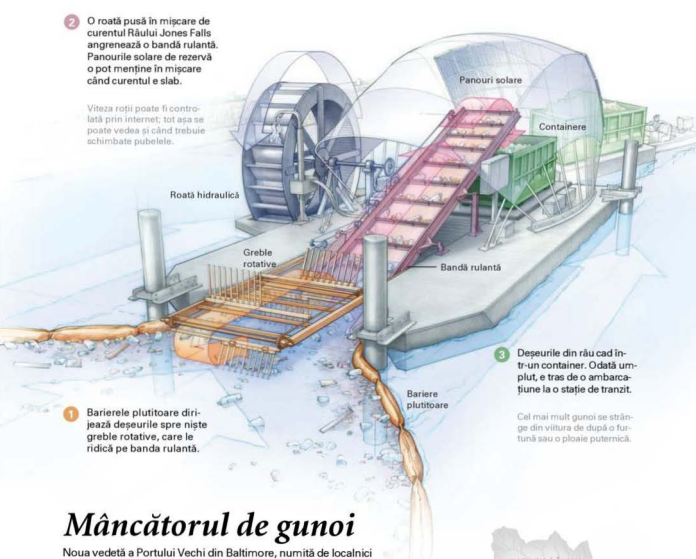
2 O roată pusă în mișcare de curentul Râului Jones Falls angrenează o bandă rulantă. Panourile solare de rezervă o pot menține în mișcare când curentul e slab.
Viteza roții poate fi controlată prin internet; tot așa se poate vedea și când trebuie schimbate pubelele.
Panouri solare
Containere
Roată hidraulică
Greble rotative
Bandă rulantă
3 Deșeurile din râu cad într-un container. Odată umplut, e tras de o ambarcațiune la o stație de tranzit.
Cel mai mult gunoi se strânge din vîltura de după o furtună sau o ploaie puternică.
Bariere plutitoare
1 Barierele plutitoare dirijează deșeurile spre niște greble rotative, care le ridică pe banda rulantă.

Mâncătorul de gunoi

Noua vedetă a Portului Vechi din Baltimore, numită de localnici D-l Sorb Gunoi, e un înghițitor de deșeuri care are propriul lui fanclub pe rețelele de socializare. „E un fel de încrucișare între o navă spațială și o căruță cu coviltir" – spune creatorul lui, John Kellett, fost director de muzeu, care i-a schițat planul pe un șervețel. Dispozitivul nesătul, construit cu 720.000 $ din fonduri publice și private, a umplut cu deșeuri 12 containere în primele 48 de ore de după o furtună puternică anul trecut. De când a debutat, în 2014, a pescuit circa 321 t de gunoi. Organizația Waterfront Partnership, din Baltimore, proprietarul, îi ține cu grijă socoteala capturii – care, în decembrie anul trecut, includea 176.589 de pungi de chipsuri și aproape șapte milioane de mucuri de țigări. Zeci de țări au cerut ajutor ca să-și construiască astfel de mașinării – spune Kellett. Printre ele se numără India, pentru Gangele cel plin de deșeuri, și Brazilia, care va găzdui anul acesta Jocurile Olimpice în Golful Guanabara, din Rio de Janeiro. *—Eve Conant*

Bazinul Râului Jones Falls are 93 km². Curenții săi aduc cea mai mare parte din gunoiul din portul Baltimore.

0 4 km

JASON TREAT, NGM. NGM MAPS. ILUSTRAȚIE: BRUCE MORSER
SURSE: JOHN KELLETT, CLEARWATER MILLS; WATERFRONT PARTNERSHIP OF BALTIMORE

magicfm
Muzica inimii tale

ORGANISATION INTERNATIONALE DE la francophonie

ȚIRIAC AUTO

PATRICK SHART and ALAIN BOYACI, MOONLIGHT productions present

FOR ONE NIGHT ONLY

28 APRILIE
ROMEXPO

CHARLES AZNAVOUR

BILETELE SUNT DISPONIBILE LA SALA PALATULUI, PE Bilete.ro ÎN OFICILE POȘTEI ROMÂNE, ÎN MAGAZINELE INMEDIO SEMNALIZATE BILETE.RO, ÎN MAGAZINELE GERMANOS ȘI ONLINE PE EVENTIM ȘI VREAUBILET.RO

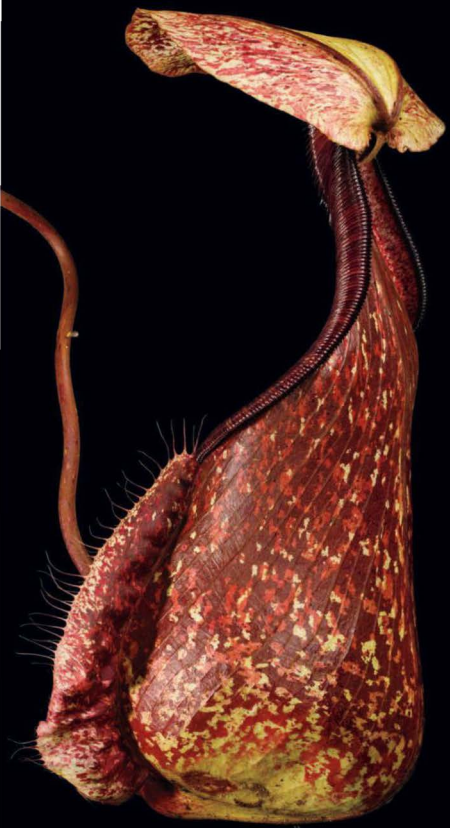

Planta prădătoare

Viața secretă a plantelor poate fi letală – și mai eficientă decât s-ar părea la prima vedere. După cum au descoperit recent Ulrike Bauer, biolog la Universitatea din Bristol, și colegii ei, o ispititoare plantă-ulcior tropicală, care secretă nectar, din genul *Nepenthes* (stânga), trăiește confortabil muncind doar cu jumătate de normă.

Cum? Exploatând fluctuațiile meteo. Buza uscată a ulciorului asigură aderență pentru furnicile care caută nectar (dedesubt). Când cercetașii se întorc la colonie să dea vestea cea dulce, furnicile dau fuga la sursă. Dar, mulțumită climei tropicale, suprafața plantelor *Nepenthes* va deveni în curând udă și alunecoasă – o capcană mortală, fără scăpare.

Mesajele de pericol nu ajung imediat la colonie, așa că planta se poate bucura de o masă îndelungată până să se oprească furnicile din marș. Există însă și un dezavantaj: strategia funcționează doar la plante care preferă insecte sociale, ca furnicile.

—Lindsay N. Smith

FOTO: CHRISTIAN ZIEGLER

Captivă în chihlimbar

Acum peste 20 de milioane de ani, un pui de salamandră de nici 2 cm lungime a suferit o moarte violentă. Un prădător înfometat – poate un păianjen, o pasăre sau un șarpe – i-a smuls piciorul din stânga față, iar din trunchi i-a rămas ieșit în afară un ciot de os. Salamandra a reușit să scape, dar a căzut, probabil, într-o băltoacă de rășină, care a conservat-o, transformându-se în chihlimbar.

George Poinar, Jr., biolog la Universitatea Statului Oregon, specialist în chihlimbar, crede că a colectat specimenul în Republica Dominicană, acum mai mulți ani, fără să-și dea seama că era unic. Recent, când l-a examinat, a fost uimit să observe salamandra – prima de felul ei găsită până acum în chihlimbar și singura, dispărută sau actuală, originară din Caraibi.

Mai târziu a fost identificată ca fiind un nou gen, pe baza unor caracteristici fizice vizibile, ca pielițele interdigitale mari de la toate patru picioarele. „Dovadă că, doar fiindcă n-am găsit ceva într-o anumită zonă, nu înseamnă că acum trei milioane de ani nu exista" – spune Poinar. *—A. R. Williams*

OFRANDĂ DE 3.800 DE ANI DIN PERU

Cele trei figurine pictate, din lut nears, au fost descoperite în situl Vichama, de pe coasta peruană. Ar putea reprezenta persoane de vază dintr-o ramură a străvechiii culturi caral. Cea mai mare, de aproape 23 cm, ar putea fi o preoteasă. Bărbatul cu păr lung, blond, și cealaltă femeie ar putea fi lideri politici. Figurinele au fost găsite, față în față, într-un coș pus în alt coș.

Probabil au fost lăsate acolo ca ofrande înainte de construcția unei clădiri. Arheologii cred că figurinele feminine demonstrează puterea femeilor în perioada în care orașul se confrunta cu o secetă prelungită. *—ARW*

FOTO: GEORGE POINAR, JR. (SUS); ZONA ARHEOLOGICĂ DIN CARAL, MINISTERUL CULTURII, PERU

Fiecare cu regatul lui

De secole, oameni cu veleități de conducători, doritori de independență, libertate religioasă sau pur și simplu puși pe șotii au revendicat în chip îndoielnic diverse teritorii. Unde și-au înfipt steagul liderii autodeclarați? Pe insule: în largul coastei Danemarcei se află Regatul Elleore, care a interzis *Robinson Crusoe* pe motiv că defăimează viața insulară. În deșerturi: Republica Molossia, din Nevada, vinde obligațiuni ca să aibă bani de război… cu Germania de Est. Și în ocean: conducătorul Principatului Sealand, o fortăreață plutitoare britanică din Al Doilea Război Mondial, spune că o dată a zădărnicit o lovitură de stat cu luare de ostatici. Potrivit legii internaționale, cei care aspiră să-și formeze o națiune trebuie să aibă guvern, populație, teritoriu definit și capacitatea de a întreține relații externe; unele națiuni minuscule au și drapel, constituție și monedă. Ce le lipsește celor mai multe e recunoașterea. Există, ca și întemeietorii lor, la marginea societății. *—Nina Strochlic*

A. ELLEORE
La festivalul anual care ține o săptămână, 271 de elleorieni se adună în regatul lor. A fost înființat în 1944 de un grup de profesori numiți acum „Nemuritorii".

B. SAUGEAIS
Se spune că republica s-a rupt de Franța în 1947, când un patron de restaurant i-a cerut unui oficial local să-i arate permisul de intrare înainte să se așeze la masă.

C. MOLOSSIA
Președintele Kevin Baugh a renunțat la planurile de a avea forță armată terestră și aeriană, însă are o marină compusă din cinci plute – în Deșertul Nevada.

D. SEBORGA
Locuitorii acestui principat medieval consideră că i s-a acordat independența în 954 d.Hr. Italia nu e convinsă, dar Seborga are consulate în 19 țări.

E. ATLANTIUM
Niciunul dintre cei 3.000 de cetățeni ai acestui ținut australian de 0,8 km² nu locuiește acolo, dar împăratul George II oferă spre închiriere totul – pe Airbnb.

C

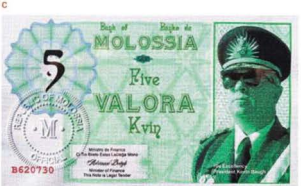

E

FOTO: LÉO DELAFONTAINE (A, B, C, D); REPUBLICA MOLOSSIA (MONEDĂ); IMPERIUL ATLANTIUM (TIMBRE)

Instinct primar

Un studiu cuvîncios despre iubire și dorință în regnul animal

HABITAT/AREAL
Oceanul Pacific, în largul coastei Americii Centrale

STATUT DE CONSERVARE
Încă neevaluat

ALTE DATE
Caracatița-mare-vărgată-de-Pacific este numită și arlechin, după modelele și culorile etalate de femelă (în stânga) și de partenerul ei.

Cioc în cioc

La cele mai multe specii de caracatiță, e obișnuit ca femela să servească o masă după sex – mai precis, să-și mănânce partenerul. Că să nu fie mâncat, de obicei masculul „sare pe femelă, se împerechează într-o poziție cât mai departe de gura ei, după care fuge" – spune biologul marin Richard Ross, de la Academia de Științe California. Comportamentul acesta de împerechere era atât de acceptat în lumea științifică, încât în 1982, când biologul marin Arcadio Rodaniche, din Panama, a anunțat că descoperise o specie de caracatiță ai cărei membri se împerecheau cioc la cioc și coabitau între raporturile sexuale, studiile lui au fost respinse sau ignorate.

Vreo trei decenii mai târziu, Ross și Roy Caldwell, de la Universitatea din California, la Berkeley, au studiat cefalopodul acesta rar, caracatița-mare-vărgată-de-Pacific (LPSO). Au confirmat observațiile lui Rodaniche – și chiar mai mult. La LPSO, partenerii împart adăpostul și hrana, deși cele mai multe caracatițe sunt solitare (dacă nu și canibale). LPSO se împerechează adesea zilnic, iar femelele depun ouă timp de mai multe luni; la majoritatea speciilor, femelele mor după ce cresc un rând de pui. Cele mai multe caracatițe se reproduc cu prudență, ferindu-se, dar LPSO se împerechează cu ciocurile, aflate pe partea ventrală, lipite, ca într-un sărut (deasupra).

Dacă o singură specie produce atâtea revelații, imaginați-vă câte altele rămân de descoperit. Se crede că în oceane trăiesc peste 300 de specii de caracatiță, multe încă nestudiate. —*Patricia Edmonds*

FOTO: ROY L. CALDWELL

14-16 MAI 2016

NOVOTEL
Sala Paris și Le Foyer
București

DESCOPERĂ VINURILE DIN ROMÂNIA

Degustare de vinuri premium
Masterclass-uri
Turism viticol

VINO, rezervă-ți timp
pentru o călătorie
în lumea simțurilor!

REVINO - Descoperă Vinurile din România recomandă consumul responsabil.

Partener principal:
TopHospitality

Organizatori:
ReVino.ro
Grape Romania

Parteneri media:
PRACTIC IDEI
Grădina mea de vis
casa și grădina
National Geographic România

Parteneri:
Winestone
Novotel
Food&Bar
Private Wine
Octopus
Eventbook
naan
Tasting Room
Corks
Rustic
RT Wood Trading
mytransylvania
Vinorama
The London Street
Vinoteca Mea

VIZIUNI

Kenya
La un hotel din suburbiile orașului Nairobi, o girafă-Rothschild, pe nume Lynne, vede o ofertă de nerefuzat: bulete din tărâțe și melasă, în mâna Salei Carr-Hartley, de șase ani. Proprietatea de peste 55 ha este un sanctuar pentru această subspecie periclitată.

FOTO: ROBIN MOORE, NATIONAL GEOGRAPHIC CREATIVE

India
În iarba înaltă din Bengalul de Vest, un bărbat în veșmânt de zeitate hindusă interpretează dansul Chhau – un amestec marțial de elemente populare, tribale și religioase. Dansurile teatrale de la festivalurile din partea de est a Indiei reconstituie scene din epopeile sanscrite.

FOTO: ARGHYA CHATTERJEE

Statele Unite
Imediat după recital, câteva balerine se relaxează în culisele Teatrului Mahaffey, din St. Petersburg, Florida. Cele mai multe dintre fetițele de patru și cinci ani, care tocmai jucaseră roluri de zâne, erau machiate pentru prima dată.

FOTO: EVELYN REINSON

Comandă on-line printuri cu fotografii *National Geographic* selecte la **NationalGeographicArt.com**.

De sus

Misiune „Vedere în jos" a fost singura regulă pe care le-am dat-o membrilor comunității Fotografia ta. Le puteți vedea imaginile în fiecare număr al revistei și, on-line, zilnic.

COMENTARIU

„Transformarea perspectivei de sus în jos – care de obicei e parte a poveștii – într-o poveste în sine îți poate da un suflu nou în fotografie. A vedea ceva într-un mod cu totul nou e o sursă de putere."

Marie McGrory, editor foto Fotografia ta

Christian Åslund
Stockholm, Suedia

În locurile copilăriei lui Åslund nu sunt multe clădiri înalte, așa că, atunci când a vizitat un prieten într-un zgârie-nori din Hong Kong, perspectiva i-a dat o idee. De pe acoperiș, și-a ghidat prin walkie-talkie un prieten care stătea întins pe stradă. Au fotografiat imagini similare timp de două zile.

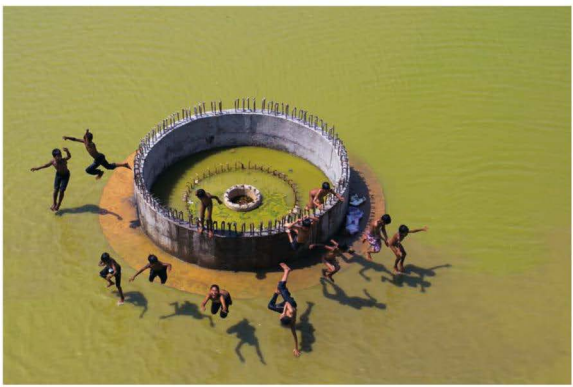

Tanveer Hassan Rohan *Dhaka, Bangladesh*

Ploaia abundentă și vegetația le-au dat unor copii din Bangladesh ocazia de a înota în apă verde, lângă o arteziană pe jumătate construită. Rohan îi privea de pe un pod și a făcut o rafală de fotografii când au sărit. „Am avut norocul să fiu sus, să le surprind umbrele de pe apă" – spune el.

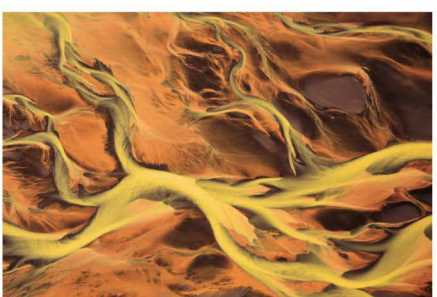

Aya Okawa
San Francisco, California

Aflată în Islanda, Okawa a zburat într-un avion mic peste peisajele unice ale țării. Survolând râuri albastre, galbene și portocalii (colorate, probabil, de scurgeri minerale), l-a rugat pe pilot să zboare în cerc în timp ce ea fotografia.

Sub lupă
Cu Bill Bonner, arhivistul *National Geographic*

Amintiri de la frontieră

Este anul 1890. Orașul texan Mason (odinioară avanpost de frontieră, pentru care se luptau coloniștii și triburile amerindiene) a devenit o comunitate prosperă de fermieri. Iar ziua, fără îndoială, era una care merita păstrată pentru posteritate.

Nu se știe cine a făcut fotografia, dar colecționarul este celebru: Noah Hamilton Rose (1874-1952), unul dintre cronicarii Vestului Sălbatic. A strâns mii de imagini cu oameni de la începutul sec. XX, de la negeluițți și briganzi la cetățenii orașului Mason și ai altor așezări mărunte de la frontieră.

În ziua cu pricina, oamenii din Mason s-au adunat pentru fotografie, privind spre un obiectiv îndepărtat. Poate apăruse o știre importantă: în fond, pe clădirea în care era sediul ziarului *Mason News* (medalion) se află un ins curajos, care flutură un ziar. Își scoate pălăria, în onoarea cine știe cărui eveniment de mult uitat. *—Eve Conant*

FOTO: NOAH HAMILTON ROSE, NATIONAL GEOGRAPHIC CREATIVE

MARATONUL
DHL
ȘTAFETA CARPAȚILOR
ALEARGĂ LA MARATON,
CA EI SĂ MUTE MUNȚII
DIN LOC!
SUSȚINE SPORTIVII
PARALIMPICI
ROMÂNI LA RIO!
19 iunie 2016, Poiana Brașov
Susținem performanța sportivilor noștri la
Rio donând toate taxele de participare
Comitetului Național Paralimpic.
www.maratondhl.ro
www.facebook.com/dhlmaraton
RIO 2016
MINISTERUL
TINERETULUI
ȘI SPORTULUI
DIRECȚIA PENTRU SPORT
A JUDEȚULUI BRAȘOV
Men's Health
auto
motor
sport
NATIONAL
GEOGRAPHIC
ROMÂNIA

Cum păstrăm speciile rare

Când te gândești că totul a început cu un șobolan-cârtiță.

Era anul 2006, iar fotograful Joel Sartore, de la *National Geographic*, voia să facă portrete propriu-zise de animale în captivitate, în loc de obișnuitele imagini surprinse în sălbăticie. Primul model – i-a spus el îngrijitorului de la grădina zoologică – ar fi vrut să fie o vietate care să stea locului. Șobolanul-cârtiță s-a potrivit descrierii.

De la acel modest început s-a născut Arca Foto, un proiect comun al lui Joel Sartore cu National Geographic. În termen de 25 de ani, Sartore își propune să documenteze cât mai multe dintre speciile care trăiesc acum în captivitate.

De ce? Pentru că, până în 2100, multe dintre acele specii ar putea dispărea. Unele dintre animalele fotografiate de el e posibil să fi dispărut deja: un pește endemic din Tennessee, numit *Noturus crypticus*, n-a mai fost văzut în sălbăticie de peste un deceniu. Apoi mai sunt altele precum rinocerul alb. Au mai rămas doar trei exemplare – destinate extincției.

Sartore bate lumea în lung și-n lat, de la el din Lincoln, Nebraska, pentru a face portrete de animale. Petrece mult timp pe drumuri, adesea câte 12 ore sau chiar mai mult, iar munca e plină de provocări. Animalele pot fi modele dificile, iar activitatea e departe de a fi strălucitoare. La Grădina Zoologică din Plzeň, în Republica Cehă, a dormit într-o cameră chiar deasupra țarcului rinocerului. Femela a izbit cu cornul în bare toată noaptea (suna ca o „mitralieră"), iar mirosul de urină de rinocer era aproape insuportabil. Dar prețul cazării (gratuită) a fost totuși unul corect.

Rezultatele sunt incomparabile. Atât de irezistibile, de fapt, că nu am reușit să alegem o singură imagine pentru copertă. Așa că ediția americană a tipărit 10 coperți diferite, fiecare cu un alt animal. Portretele însuflețite făcute de Sartore au fost proiectate la o scară eroică pe fațadele Bazilicii Sfântul Petru, de la Vatican, și a sediului ONU, din New York. Ele vor fi cuprinse în curând într-o enciclopedie digitală pe *nationalgeographic.com* și într-un superb album. Apar într-o carte National Geographic pentru copii de toate vârstele (imaginea din dreapta) și în mod regulat în revistă.

Ceea ce ne readuce la șobolanul-cârtiță, rozător cu aspect clar defavorizat (pag. 33). La urma urmelor – zice Sartore –, „vreau ca oamenilor să le pese, să se îndrăgostească și să acționeze". E o bună descriere a misiunii Arcei Foto – și a revistei *National Geographic*.

Cartea lui Joel Sartore *Photo Ark: A World Worth Saving* poate fi comandată la *shopng.com/photoark*.

Susan Goldberg, *redactor-șef*

Acest pui de cimpanzeu a fost fotografiat la Grădina Zoologică Lowry, din Tampa.

FOTO: JOEL SARTORE

GALA EXCELENTEI IN MEDIERE

EDITIA A IV-A

CLUJ-NAPOCA, 15-16 APRILIE 2016

„CAPITALA MEDIERII"

Organizator: Medierenet

Informatii si inscrieri la telefon: 0744.522.372

PRIMĂRIA ȘI CONSILIUL LOCAL CLUJ-NAPOCA

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI

VIVASAN SWISS MADE

UNIVERSITATEA BOGDAN VODĂ CLUJ-NAPOCA

CONSILIUL JUDEȚEAN CLUJ

casa și grădina

NATIONAL GEOGRAPHIC ROMÂNIA

28 PANGOLIN-AFRICAN-DE-COPAC Un pui călătorește pe mama lui la Pangolin Conservation, o organizație nonprofit din St. Augustine, Florida. Mamiferele sunt ucise ilegal pentru carne și solzi, despre care se spune că au valoare medicală.

PÂNĂ LA ULTIMUL

Într-o misiune profund personală, Joel Sartore fotografiază cât mai multe animale posibil – înainte ca unele să dispară.

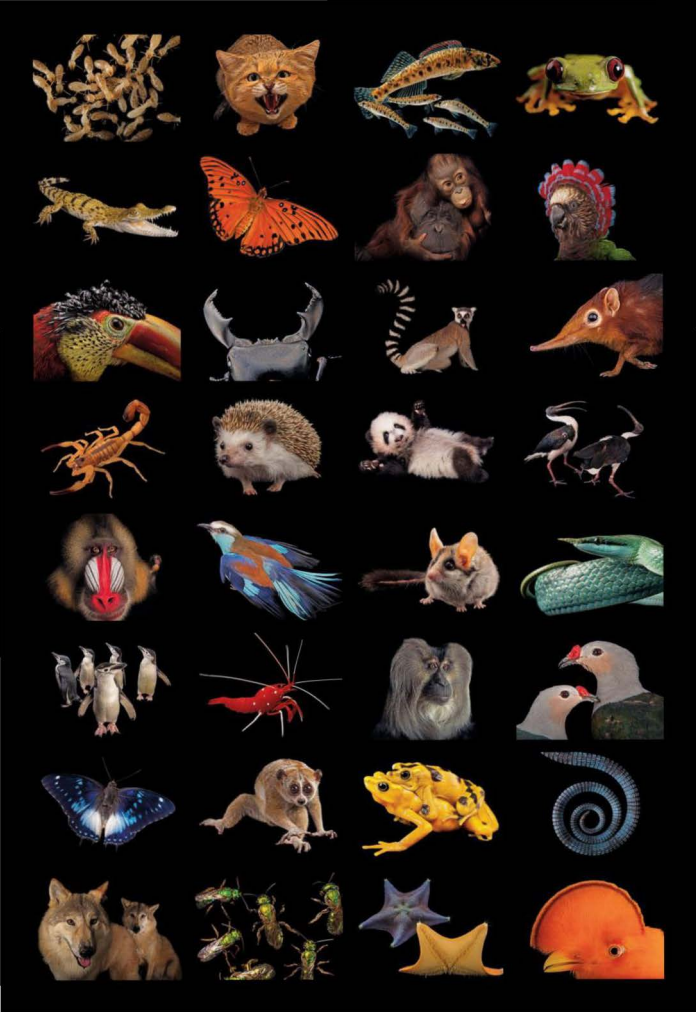

RÂNDUL ÎNTÂI Termită-subterană-orientală, pisică-de-nisip, bibан-de-Virginia, broască-de-copac-cu-burta-roz, tarantulă-verde-albastră, veveriță-roșie-eurasiatică, porumbel-de-Nicobar, piton-verde-de-copac **RÂNDUL AL DOILEA** Crocodil-de-Filipine, fluture-oglinjoară, urangutan, papagal-cu-evantai-roșu, iepure-marsupial, zebra-lui-Grevy, cercopitec-diana, pește-clovn-cu-coada-galbenă **RÂNDUL AL TREILEA** Tucan-cu-ciuf, rădașcă-urlașă, lemur-cu-coada-inelată, șoarece-elefant, pește-leu-pitic, miriapod-de-deșert, brotăcel-zburător-chinez, țestoasă-cu-carapace-moale-de-Yangtze **RÂNDUL AL PATRULEA** Scorpion, arici-cu-patru-degete, panda-uriaș, tigănuș-australian, cercopitec-coadă-roșie, căluțărița-taiwaneză, regina-mării, flamingo-american **RÂNDUL AL CINCILEA** Mandril, dumbrăveancă-cu-rachete, șarpe-asiatic, șarpe-rinocer, cinteze-australiene, broască-amazoniană-cu-coarne, urson, ileană-africană **RÂNDUL AL ȘASELEA** Pinguin-cu-frâu, crevete-cardinal, macac-bărbos, porumbel-imperial-cu-moț-roșu, cameleon-pantera, șobolan-de-pădure-cu-gât-alb, miriapod-de-deșert, scoicar-american **RÂNDUL AL ȘAPTELEA** Fluture-imperial-cu-pete-albastre, loris-pitic, broască-surie-de-Panama, varan-albastru-de-copac, melc *Nassarius*, ara-albastru, gazelă, pește-porc-gigant **RÂNDUL AL OPTULEA** Lup-himalayan, albina-de-sudoare, stea-de-mare, cocoș-de-stâncă-de-Surinam. Fotografii făcute în locurile de la pagina 43.

Text: Rachel Hartigan Shea
Foto: Joel Sartore

ȘOBOLANUL-CÂRTIȚĂ
Această specie de rozător, primul animal fotografiat pentru Arca Foto, prosperă în colonii subterane mari, în părțile aride ale Africii de Est.
Grădina Zoologică pentru Copii, din Lincoln, Nebraska

Ani de zile, Joel Sartore, fotograf National Geographic, a lucrat departe de casă – documentând uluitoarea faună sălbatică din Parcul Național Madidi, din Bolivia, cățărându-se pe cele mai înalte trei vârfuri din Marea Britanie sau apropiindu-se prea mult de urșii-grizzly în Alaska. Soția lui, Kathy, a rămas în Lincoln, Nebraska, și a avut grijă de copii. „N-a vrut niciodată să schimbe scutece sau să fie tată casnic" – spune ea.

Dar în 2005, în ajunul Zilei Recunoștinței, Kathy a fost diagnosticată cu cancer la sân. Boala a condamnat-o la șapte luni de chimioterapie, șase săptămâni de radioterapie și două operații. Așa că Joel Sartore n-a avut de ales: cu trei copii de 12, 9 și 2 ani, nu putea călători pentru articolele care erau elementul principal al carierei lui. „Am avut un an acasă ca să mă gândesc" – spune acum despre acea perioadă. S-a gândit la ornitologul John James Audubon. „El a pictat mai multe păsări azi dispărute – spune Sartore, care are acasă reproduceri după papagalul-de-Carolina și ciocănitoarea-cu-cioc-de-fildeș ale lui Audubon. A întrevăzut sfârșitul unor animale, chiar și în secolul al XIX-lea." S-a gândit la George Catlin, care a pictat triburi amerindiene, „știind că stilurile lor de viață aveau să fie serios schimbate" de expansiunea spre vest. S-a gândit la Edward Curtis, care „a fotografiat și a înregistrat, pe forme timpurii de peliculă de film și sunet", culturi indigene amenințate.

„Și pe urmă m-am gândit la mine – spune el. Făcusem fotografii în sălbăticie timp de aproape 20 de ani și nu prea reușisem să-i fac pe oameni să le pese."

Surprinsese imagini care arătau într-un cadru de ce o specie era în dificultate – un șoarece-de-Alabama, de pildă, în fața unui proiect de construcție în zona de coastă, care îi amenința habitatul –, dar s-a întrebat dacă o abordare mai simplă ar fi mai eficientă. Portretele puteau surprinde forma, trăsăturile unui animal și, în multe cazuri, privirea sa pătrunzătoare. Puteau fi ele folosite și pentru a capta atenția publică?

ÎNTR-O ZI DE VARĂ din 2006, Sartore l-a sunat pe prietenul său John Chapo, președinte și director executiv al Grădinii Zoologice pentru Copii din Lincoln, și l-a întrebat dacă ar putea face portrete

câtorva animale de la acest zoo. Chiar și cu boala lui Kathy, putea lucra puțin, aproape de casă – iar grădina zoologică era la numai 1,6 km. Chapo a acceptat. „Mai mult ca să-i fac pe plac" – spune Chapo.

Când a sosit, Sartore le-a cerut două lucruri lui Chapo și custodelui Randy Scheer: un fundal alb și un animal care să stea liniștit. „Ce zici de un șobolan-cârtiță?" – a spus Scheer. A pus rozătorul golaș și dințos pe un tocător de la bucătăria grădinii zoologice, iar Sartore a început să facă poze.

Ar putea părea straniu că o creatură atât de neînsemnată a putut inspira ceva ce a devenit opera vieții lui Sartore: să fotografieze speciile captive ale lumii și să-i facă pe oameni să le pese de soarta lor. Însă lansarea unei misiuni la nivel planetar cu un rozător micuț se potrivește perfect cu filosofia lui Sartore. „Mă entuziasmez cel mai mult când pozez creaturi ca aceasta, pentru că nimeni nu le acordă atenție" – spune el.

EXISTĂ ÎNTRE DOUĂ și opt milioane de specii de animale pe planetă – spun estimările. Multe dintre ele (prognozele variază între 1.600 și trei milioane) ar putea dispărea până la sfârșitul acestui secol, din cauza pierderii habitatului, a schimbărilor climatice și a comerțului cu animale sălbatice. „Oamenii cred că abia nepoții noștri vor fi martorii extincțiilor – spune Jenny Gray, directoarea executivă a Zoos Victoria, din Australia. Dar le pierdem acum. Și aceste animale dispar pentru totdeauna."

Grădinile zoologice sunt ultima speranță pentru multe animale în pragul dispariției, dar ele adăpostesc numai o fracțiune dintre speciile lumii. Chiar și așa, Sartore estimează că va fi nevoie de cel puțin 25 de ani ca să imortalizeze majoritatea speciilor din captivitate.

În ultimul deceniu, a fotografiat peste 5.600 de animale pentru Photo Ark (Arca Foto), proiectul său de suflet. A pozat specii mici: o broască-săgeată-otrăvitoare, o muscă-de-flori-californiană; mari: un urs-polar, un karibu-de-pădure; animale marine:

NATIONAL GEOGRAPHIC
PHOTO ARK
JOEL SARTORE

Photo Ark este un proiect comun al National Geographic și al lui Joel Sartore. Află mai multe pe *natgeophotoark.org*.

FENECUL
Cele mai mici vulpi din lume au urechi enorme, care le răcoresc în timp ce traversează dunele de nisip din Sahara, unde sunt răspândite. Drăgălășenia lor le face atrăgătoare pentru comerțul cu animale de companie sălbatice.
Zoo Saint Louis

LEMURUL-ROȘU

Aproape jumătate dintre toate speciile de primate sunt în pericol de dispariție, iar cele cinci de aici sunt printre cele mai periclitate din lume. Se crede că există în jur de 70 de languri-cu-cap-alb în lume; populația de lemuri-roșii este la fel de redusă. Maimuța-păianjen își pierde rapid habitatul sud-american.

URANGUTANUL-DE-SUMATRA

LANGURUL-CU-CAP-ALB

Dar plăcerile vieții rămân: un urangutan-de-Sumatra se odihnește cocoțat confortabil, iar langurul-lui-Delacour se delectează cu o bucată de banană. În sensul acelor de ceasornic, din stânga sus: Zoo Miller Park; Centrul de Salvare a Primatelor Periclitate, Vietnam (două); Parcul Municipal Summit, Panama; Zoo Rolling Hills, Kansas

MAIMUȚA-PĂIANJEN

LANGURUL-LUI-DELACOUR

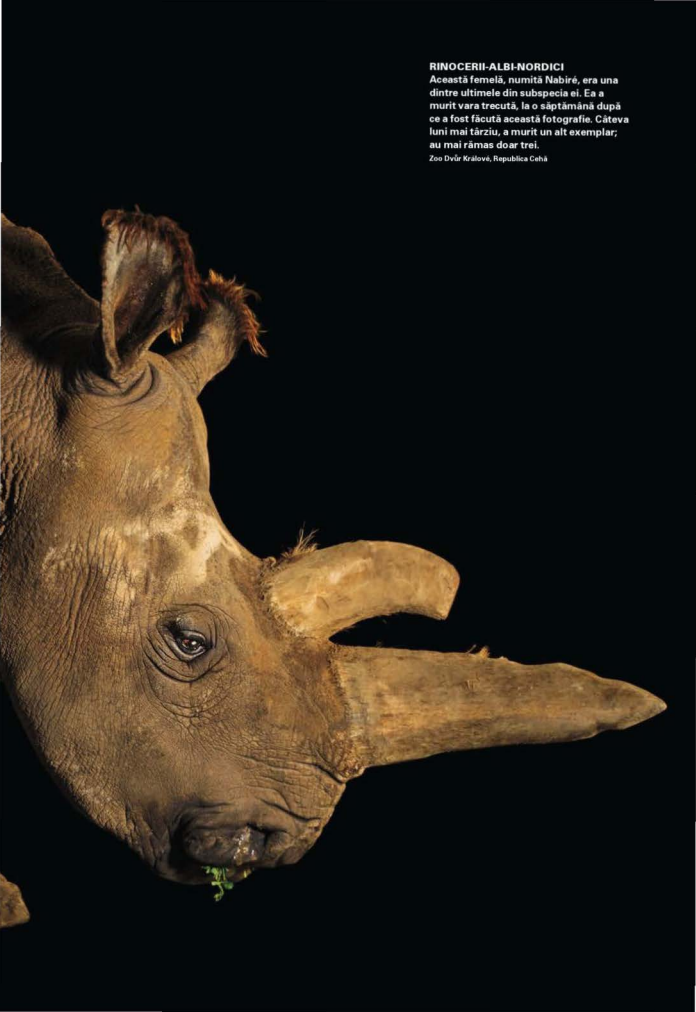

RINOCERII-ALBI-NORDICI
Această femelă, numită Nabiré, era una dintre ultimele din subspecia ei. Ea a murit vara trecută, la o săptămână după ce a fost făcută această fotografie. Câteva luni mai târziu, a murit un alt exemplar; au mai rămas doar trei.
Zoo Dvůr Králové, Republica Cehă

BUFNIȚA-POLARĂ
Bufnițele-polare trăiesc la latitudini înalte în America de Nord, Europa și Asia, dar aceasta a ajuns în Nebraska și era înfometată când a fost salvată de Raptor Recovery.
Raptor Recovery Nebraska

PORCUL-SPINOS-BRAZILIAN
Cunoscută și ca porcul-spinos-cu-coadă-prehensilă, specia, în mare măsură nocturnă, petrece aproximativ 85% din timp în copaci. Aparatul lui Sartore l-a surprins pe acesta în repaus, dar alert.
Zoo Saint Louis

TAPIRUL-MALAEZ
Puiul din imagine avea doar șase zile când a fost fotografiat. Blănile tapirilor tineri sunt pătate pentru a-i camufla în lumina pestriță de la solul pădurii tropicale.
Zoo Minnesota

După o ședință foto la Grădina Zoologică Columbus, din Ohio, un pui de leopard-pătat se cațără pe capul lui Sartore. Leoparzii, care trăiesc în pădurile tropicale din Asia, sunt vânați ilegal pentru pieile lor pătate. Grahm S. Jones, Grădina Zoologică și Acvariul Columbus

un pește-față-de-vulpe, o sepie-de-Hawaii; păsări: un fazan-al-lui-Edward, un grangur-de-Montserrat. Și tot așa. Sartore spune că se va opri doar când va muri sau îl vor lăsa genunchii.

Sandra Sneckenberger, biolog la Serviciul pentru Vânătoare și Pescuit din SUA, a văzut cu ochii ei cum fotografiile lui Sartore îi pot emoționa pe ceilalți. Acum câțiva ani, populația de vrăbii-lăcustă-de-Florida, păsări despre care Sneckenberger admite că par „de un maro monoton" de la distanță – se prăbușise la vreo 150 de perechi în doar două zone. După ce portretul păsării realizat de Sartore a atras atenția asupra crizei, fondurile federale alocate agenției care se ocupa de conservarea ei au crescut de la 20.000 la peste un milion de dolari.

Sartore a fotografiat animale care pot fi salvate, dar și specii deja condamnate. Vara trecută, la Grădina Zoologică Dvůr Králové, din Republica Cehă, a pozat un rinocer-alb-nordic, unul dintre numai cinci rămași în lume. Femela de 31 de ani s-a culcat la finalul ședinței foto. O săptămână mai târziu, a murit din cauza unui chist spart. În toamna lui 2015, s-a mai dus un exemplar; au mai rămas un mascul și două femele. „E dispariția rinocerilor tristă? – spune Sartore. Nu este doar tristă. E epică."

Majoritatea animalelor din Arca Foto, proiect susținut de Societatea National Geographic, n-au mai fost vreodată fotografiate atât de deslușit, cu desenele, blana și penele atât de clar etalate. Dacă ele dispar, așa ni le vom putea aminti. Obiectivul lui Sartore „nu este doar un uriaș necrolog a ceea ce am irosit – spune el. Obiectivul este să vedem aceste animale așa cum au arătat în viață."

Până acum, milioane de oameni au văzut animalele fotografiate de Sartore. Le-au întâlnit privirile pe Instagram, în această revistă, în documentare și proiectate pe mari monumente ale lumii: Empire State Building, sediul ONU și, cel mai recent, pe Bazilica Sf. Petru.

EXISTĂ NENUMĂRATE MODURI de a fotografia animalele, dar Sartore lucrează în limita unor parametri de bază. Toate portretele au un fundal negru sau alb. „Este un foarte bun egalizator – spune el. Ursul-polar nu este mai important decât un șoarece, iar un tigru și un gândac-tigru sunt exact la fel."

Animalele mari sunt fotografiate în țarcurile lor, unde Sartore fie atârnă o cortină neagră uriașă pentru a servi ca fundal, fie zugrăvește un perete. La Grădina Zoologică din Houston, a atârnat în

boxa unei girafe, la un capăt, o pânză neagră. Girafa nici n-a observat – spune Peter Riger, vicepreședintele pentru conservare al grădinii zoologice. „Ea știa doar că vine să-și ia prânzul."

Animalele mici sunt puse într-o cutie cu luturile moi, Sartore vărându-și obiectivul printr-o fantă de pe partea laterală. „Unele adorm sau mănâncă înăuntru – spune el. Multora nu le place deloc." Are grijă ca ședințele să fie scurte, de cel mult câteva minute.

Sartore nu se ocupă el însuși de animale; lasă asta pe seama îngrijitorilor. Dacă în orice moment „animalul dă semne de stres, ședința s-a terminat – spune el. Siguranța și confortul animalului sunt pe primul loc." Niciunul nu a fost rănit.

Sartore însă nu a fost la fel de norocos. „Un cocor a încercat să mă orbească odată – spune el. A fost înfricoșător." Un mandril, dintr-o specie robustă de primate, i-a dat un pumn în față. Un calao-cu-creastă-albă – „cea mai urâcioasă, cea mai agresivă pasăre pe care a trebuit să o pozez" – l-a lovit cu ciocul și l-a făcut să sângereze. „Nu cumva o caut cu lumânarea?" – se întreabă el.

JOEL ȘI KATHY SARTORE stau alături la masa lor de bucătărie din Lincoln, cu lumina dată mică. El își sprijină brațul pe umerii ei. Întors din Madagascar cu o seară înainte (și-a reluat călătoriile în 2007), voia să-l ajute la selecția fotografiilor unor specii rare de lemuri și rațe sălbatice pentru a le posta pe Instagram. „Ce atrage oamenii este elementul uman" – spune Kathy, care îi e adesea editor foto.

Sartore a crescut nu prea departe de Lincoln, în Ralston, Nebraska. Părinții lui iubeau natura. Tatăl lui îl lua la cules de ciuperci primăvara, la pescuit vara și la vânătoare toamna. Mama lui, care a murit vara trecută, i-a dat o carte Time-Life despre păsări când avea în jur de opt ani, care se poate să-i fi schimbat viața. Spre final, într-o secțiune despre extincție, era o imagine cu Martha, ultimul porumbel-călător. Își aduce aminte că mereu se întorcea la acea pagină: „Eram uimit că puteai ajunge de la miliarde la niciunul."

Joel și Kathy s-au cunoscut când erau studenți la Universitatea din Nebraska, într-un loc numit Zoo Bar. Kathy își aduce aminte: „Întâlnirile noastre aveau loc la pescuit și prins broaște cu sulița" – pentru copane. Exista o scuză – se grăbește Sartore să explice: „Erau broaște-bou; în Lincoln, sunt o specie invazivă."

Cancerul lui Kathy a revenit în 2012 și a necesitat o dublă mastectomie. În același an, fiul lor, Cole, de 18 ani, a fost diagnosticat cu limfom. S-au recuperat amândoi, dar bolile și-au lăsat amprenta. „Nu ne mai facem grijă pentru prea multe" – spune Sartore.

Și Arca Foto l-a schimbat. „M-a făcut foarte conștient de propria mea condiție de muritor – spune el. Pot vedea cât de mult va dura." Dacă el nu va putea termina treaba – mai are mii de specii de fotografiat – o va prelua Cole. „Vreau ca pozele să-și continue misiunea mult timp după ce voi muri" – spune Sartore. □

Pentru a documenta viețuitoarele lumii, fotograful Joel Sartore trebuie să tolereze obraznicii, să distragă curioșii și să curețe murdăriile neașteptate. Urmărește filmul cu poznele animalelor la *ngm.com/more*.

Animalele de la paginile 30 și 31 au fost fotografiate la: Grădina de Fluturi și Insectarul Audubon, Louisiana; Grădina Zoologică și Botanică Budapesta, Ungaria; Zoo Chattanooga; Grădina Zoologică și Botanică Cincinnati; Grădina Zoologică și Acvariul Columbus, Ohio; Conservation Fisheries, Inc., Tennessee; Dallas World Aquarium; Zoo Dallas; Dreamworld, Australia; Zoo Fort Worth; Zoo Gladys Porter, Texas; Zoo Great Plains, Dakota de Sud; Zoo Houston; Parcul de Conservare și Safari Lee G. Simmons, Nebraska; Grădina Zoologică pentru Copii din Lincoln, Nebraska; Zoo Miller Park, Illinois; Nebraska Aquatic Supply; Acvariul Newport, Kentucky; Grădina Zoologică și Acvariul Omaha's Henry Doorly; Parcul Zoologic Himalayan Padmaja Naidu, India; Zoo Philadelphia; Zoo Phoenix; Grădina Zoologică și Botanică Plzen, Republica Cehă; Pontificia Universidad Católica del Ecuador; Pure Aquariums, Nebraska; Grădina Zoologică și Botanică Riverbanks, Carolina de Sud; Riverside Discovery Center, Nebraska; Zoo Saint Louis; Centrul Educational de Resurse Naturale Sedge Island, New Jersey; Zoo Sedgwick County, Kansas; Acvariul Shark Reef, din Golful Mandalay, Nevada; Zoo Suzhou, China; Universitatea din Utah; Zoo Atlanta

Marea Trecere

După ce micuțul Gardell Martin a căzut într-un râu rece ca gheața, în martie 2015, a fost mort mai bine de o oră și jumătate. Trei zile și jumătate mai târziu, a plecat din spital, viu și sănătos. E doar unul dintre multele cazuri care îi îndeamnă pe medici să pună sub semnul întrebării chiar și noțiunea de „moarte".

Linda Chamberlain, co-fondatoare Alcor, companie de criogenizare din Arizona, îmbrățișează containerul în care stă înghețat trupul soțului ei, Fred, în speranța că într-o bună zi va putea fi decongelat și înviat. Când îi va veni vremea, ea vrea să i se alăture în această incintă de criogenizare, la granița dintre viață și moarte. Linda spune că ultimele cuvinte ale lui Fred au fost: „Dumnezeule, sper să funcționeze!"

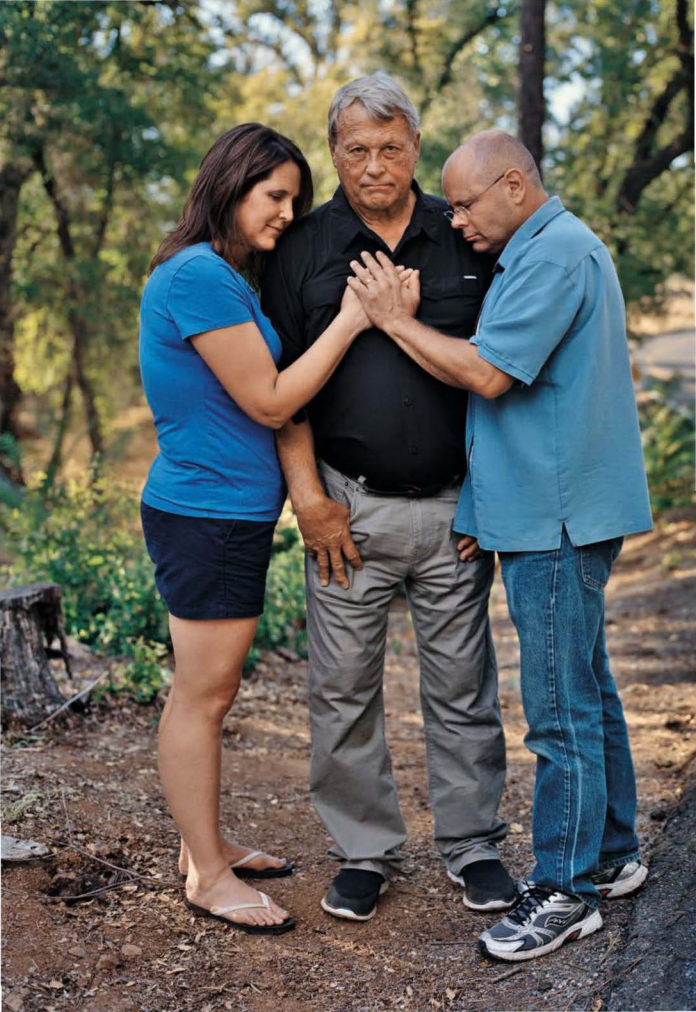

„Puiul meu, băiatul meu a avut un impact uriaș" – spune Deanna Santana despre fiul ei, Scott, mort la 17 ani într-un accident de mașină, ale cărui organe interne și țesuturi au fost donate – 76 de persoane au primit transplanturi. Rod Gramson (în centru), care a primit inima, i-a cunoscut pe Deanna și pe soțul ei, Rich, în apropierea șoselei din Placerville, în California, unde a murit Scott.

Text: Robin Marantz Henig
Foto: Lynn Johnson

Inițial, părea să fi fost doar cea mai groaznică durere de cap din viața ei.

Așa încât Karla Pérez – 22 de ani, mama unei fetițe de 3 ani, Genesis, și însărcinată în luna a cincea – s-a dus în camera mamei ei și s-a întins puțin, sperând să-i treacă. Dar durerea s-a agravat și, în timp ce vomita la marginea patului, Karla i-a spus fratelui ei mai mic să sune la urgențe.

Era aproape de miezul nopții, sâmbătă, 8 februarie 2015. Ambulanța a luat-o pe Pérez de acasă, din Waterloo, Nebraska, și a dus-o la Spitalul Metodist pentru Femei din Omaha. Tânăra a început să-și piardă cunoștința în camera de gardă, iar medicii i-au băgat pe gât un tub, ca să mențină fluxul de oxigen al fătului. Au cerut o tomografie computerizată și au găsit cauza durerii: o hemoragie cerebrală masivă, care genera o presiune uriașă în cutia ei craniană.

Pérez suferise un atac cerebral, dar în mod uimitor fătul era într-o stare foarte bună: inima îi bătea puternic și regulat, ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat. Neurologii i-au mai făcut o tomografie pe la ora 2 dimineața și cele mai crunte temeri ale lor s-au confirmat: creierul lui Pérez era atât de afectat, încât tot trunchiul cerebral fusese împins în afară, printr-o mică deschizătură de la baza craniului ei.

„Când au văzut asta – spune Tiffany Somer-Shely, obstetricianul care o îngrijise pe Pérez pe durata ambelor sarcini –, au știut în mod sigur că nu se putea termina cu bine."

Pérez ajunsese la acea limită obscură dintre viață și moarte, cu un creier care încetase să mai funcționeze și care nu mai avea să-și revină – cu alte cuvinte, era moartă – și cu un corp care putea fi susținut prin mijloace mecanice, în acest caz pentru un unic scop: să-i hrănească fătul de 22 de săptămâni până creștea suficient ca să se descurce singur. Această zonă de graniță devine tot mai aglomerată, pe măsură ce oamenii de știință constată că existența noastră nu este un întrerupător cu două poziții – „aprins" pentru viață, „stins" pentru moarte –, ci un potențiometru care poate trece prin diverse nuanțe de gri între alb și negru. În zona gri, moartea nu e neapărat permanentă, viața poate fi greu de definit, iar unii trec peste această frontieră și se întorc – reușind uneori să descrie cu amănunte precise ce au văzut „dincolo".

Moartea e „un proces, nu un moment" – scrie specialistul în terapie intensivă Sam Parnia în cartea lui *Erasing Death* (Anularea morții). E ca un accident vascular la nivelul întregului organism, în care inima încetează să mai bată, dar organele interne nu mor imediat. De fapt – scrie el –, aceste organe ar putea rămâne intacte încă o vreme, ceea ce înseamnă că, „pentru o perioadă semnificativă după moarte, fenomenul e de fapt complet reversibil."

Cum e posibil ca moartea, însăși esența veșniciei, să fie reversibilă? De ce natură este conștiința în timpul tranziției prin zona gri? Tot mai mulți cercetători se luptă cu astfel de întrebări uluitoare.

În Seattle, biologul Mark Roth face experimente pe animale, inducându-le chimic o stare de animație suspendată, prin mixarea unor soluții care încetinesc bătăile inimii și metabolismul până aproape de nivelurile de hibernare. Obiectivul lui este să facă

pacienții umani care suferă un infarct „puțin nemuritori", până când trec de criza severă care i-a adus în pragul morții.

În Baltimore și Pittsburgh, echipele de la urgență conduse de chirurgul Sam Tisherman derulează studii clinice în care victimelor cu plăgi împușcate și înjunghiate li se scade temperatura corpului, pentru a încetini hemoragia suficient timp ca medicii să le închidă rănile. Medicii de aici folosesc hipotermia ca să obțină ceea ce Roth își propune cu ajutorul chimicalelor: să-și omoare temporar pacienții, ca să le salveze viețile.

În Arizona, specialiștii în criogenie mențin peste 130 de clienți morți într-o stare de congelare care reprezintă o altfel de letargie. Ei speră că într-un viitor îndepărtat, poate peste câteva secole, acești clienți vor fi „decongelați" și readuși la viață, după ce tehnologia va avansa și va putea vindeca bolile care i-au ucis.

În India, neurologul Richard Davidson îi studiază pe călugării budiști intrați într-o stare numită *thukdam*, în care semnele vitale s-au oprit, dar corpul rămâne proaspăt și intact cel puțin o săptămână. Obiectivul lui Davidson este să vadă dacă poate detecta vreo activitate cerebrală la acești călugări, în speranța că va afla ce anume se întâmplă – dacă se întâmplă ceva – cu mintea după oprirea circulației sangvine.

Iar la New York, Parnia propovăduiește evanghelia resuscitării susținute. El spune că manevrele de resuscitare funcționează mai bine decât cred oamenii și că, efectuate în condiții adecvate – când temperatura corpului este coborâtă, mișcările de comprimare toracică se fac ritmat și cu presiune regulată, iar oxigenul este reintrodus lent pentru a evita afectarea țesuturilor – unii pacienți pot fi readuși la viață chiar și după ore întregi fără puls, adesea fără consecințe pe termen lung. Acum, el investighează unul dintre cele mai misterioase aspecte ale „marii treceri": de ce atât de multe persoane în stop cardiorespirator relatează că au avut trăiri extracorporale sau că s-au întors din morți și ce ne-ar putea dezvălui senzațiile respective despre natura acestei zone gri și despre moarte în sine.

OXIGENUL JOACĂ UN ROL paradoxal de-a lungul granitei dintre viață și moarte – spune Roth, de la Centrul Fred Hutchinson pentru Cercetarea Cancerului, din Seattle. „Încă de la descoperirea oxigenului, la începutul anilor 1770, oamenii de știință l-au recunoscut ca pe un element esențial pentru viață" – spune el. Ceea ce nu știau oamenii de știință din secolul al XVIII-lea este că oxigenul se dovedește esențial pentru viață într-un mod surprinzător de nuanțat. „Da, dacă îi iei oxigenul unui animal, poți să-l omori – spune Roth. Dar dacă vei continua să reduci nivelul de oxigen, animalul va reveni la viață, însă într-o stare de animație suspendată."

El a și demonstrat că acest mecanism funcționează la nematodele din sol, care pot trăi într-un aer cu numai 0,5% oxigen, însă mor dacă oxigenul este redus la 0,1%. Dacă însă se trece apoi rapid la reducerea masivă a nivelului de oxigen – până la 0,001% sau chiar mai puțin – viermii intră într-o stare de suspendare, în care au nevoie de semnificativ mai puțin oxigen ca să supraviețuiască. Este metoda lor de a se autoconserva în timpul perioadelor de lipsuri extreme – cam ca animalele care hibernează iarna. Aceste organisme suspendate, lipsite de oxigen, par să fie moarte, dar starea lor nu e permanentă – ca un boiler doar cu flacăra de veghe aprinsă.

Roth încearcă să ajungă la această stare de „veghe" prin experimente cu animale cărora le injectează un „agent de reducere elementară", cum ar fi iodura, care le scade drastic nevoia de oxigen. În curând va încerca același lucru și pe oameni. El vrea să reducă problemele cauzate de tratamentele postinfarct.

Conform raționamentului, dacă iodura încetinește metabolismul oxigenului, ar putea preveni sindromul de reperfuzie, care apare uneori după tratamente precum angioplastia cu balon. La niveluri atât de scăzute, inima afectată poate doar să absoarbă oxigenul pe care îl primește prin vasul sangvin reparat, fără riscul de a fi invadată de cantități mari de oxigen.

Esența vieții și a morții este mișcarea – spune

EXPLORER

Duminică 24 aprilie, la ora 22:00, urmărește pe National Geographic Channel episodul *Fețele morții.*

Numărătoarea inversă

Creierul are nevoie de mai multă energie decât alte organe, fiind primul care își pierde funcția – și care este afectat ireversibil – când o persoană intră în stop cardiac și sângele încetează să-i mai circule. Diverse regiuni cerebrale au niveluri variate de susceptibilitate, începând cu unul dintre cele mai fragile: hipocampusul.

TIMPUL DUPĂ CARE INTERVINE DETERIORAREA DEFINITIVĂ A ORGANISMULUI LA TEMPERATURĂ NORMALĂ:

0 —
- Creier **4-5 minute**
- Inimă și rinichi **30 de minute**

1 —
- Ficat **1-2 ore**

2 —
- Plămâni **2-4 ore**

3 —

4 ore —

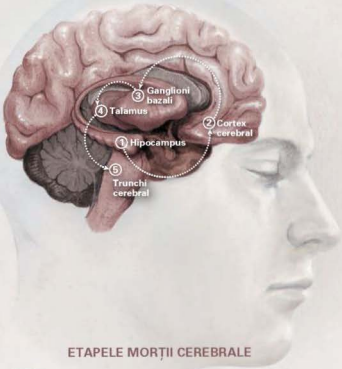

ETAPELE MORȚII CEREBRALE

1. Memoria pe termen scurt
Hipocampusul, care susține memoria, cedează primul. O persoană care își recapătă cunoștința își va aminti cu greu ce i s-a întâmplat.

2. Funcția cognitivă
Urmează cortexul cerebral, care controlează funcțiile executive și cognitive. Când e afectat, se pierd abilitățile decizionale și de limbaj.

3. Funcția motrică
Când ganglionii bazali ai creierului anterior nu mai sunt alimentați, mișcările membrelor, ochilor și ale altor segmente nu mai pot fi controlate.

4. Simțurile
Când talamusul nu mai primește oxigen și nu mai poate transmite informații spre cortexul cerebral, văzul, auzul și pipăitul încep să nu mai funcționeze.

5. Sistemul respirator
Când moare trunchiul cerebral, care reglează sistemele respirator și cardiovascular, respirația și deglutiția nu se mai produc.

MONICA SERRANO ȘI DAISY CHUNG, STAFFUL NGM. DOCUMENTARE: MEG ROOSEVELT

SURSE: RAYMOND KOEHLER, UNIVERSITATEA JOHNS HOPKINS, PEISHUN SHOU ȘI YU-FANG SHI, UNIVERSITATEA SOOCHOW ȘI ACADEMIA CHINEZĂ DE ȘTIINȚE

Roth: în biologie, cu cât ceva se mișcă mai puțin, cu atât tinde să trăiască mai mult. Semințele și sporii pot avea o durată a vieții de sute de mii de ani – cu alte cuvinte, sunt ca și nemuritoare. Roth își imaginează o zi când – folosind un agent ca iodura, o tehnică pe care să fie studiată în primele încercări clinice din Australia –, medicii le vor putea oferi oamenilor acest tip de nemurire „de moment" chiar când au cea mai mare nevoie de ea, când inima are probleme grave.

ACEASTĂ METODĂ n-ar fi ajutat-o pe Pérez, a cărei inimă nu s-a oprit nicio clipă. A doua zi după acea cumplită tomografie, obstetricianul ei, Somer-Shely, a încercat să le explice părinților născuți și îngroziți ai lui Pérez, Berta și Modesto Jimenez, că frumoasa lor fiică – tânăra aceea plină de viață și cu ochi scânteietori, care își adora fetița, avea o groază de prieteni și iubea dansul – era în moarte cerebrală.

Exista o barieră de limbaj. Limba maternă a soților Jimenez era spaniola și tot ce le spunea medicul trecea printr-un translator. Însă adevărata barieră nu era cea de limbă, ci însuși conceptul de „moarte cerebrală". Termenul datează de la sfârșitul anilor 1960, când au apărut două mari progrese în medicină: aparatura hi-tech pentru susținerea artificială a vieții, care a estompat granița dintre viață și moarte, și transplantul de organe, care a făcut ca definirea clară a acestei granițe să devină o prioritate. Moartea nu mai putea fi definită în modul tradițional, ca o încetare a respirației și a bătăilor inimii, fiindcă aparatele puteau suplini pe orice durată aceste funcții. Pacientul ventilat artificial e viu sau mort? Dacă îl deconectezi de la aparat, când devine etic să-i prelevezi organele interne ca să-i fie transplantate altcuiva? Dacă o inimă transplantată începe să bată din nou, în alt piept, se mai poate spune că donatorul ei a murit cu adevărat?

Ca să răspundă unor întrebări atât de spinoase, un grup de cercetători de la Harvard s-a întrunit în 1968 pentru a defini moartea în două feluri: cel tradițional, pe criterii cardiopulmonare, și unul nou, pe criterii neurologice. Criteriile neurologice, folosite în prezent pentru a stabili „moartea cerebrală", implică trei repere esențiale: starea de comă sau totala lipsă de reacție la stimuli; apneea sau incapacitatea de a respira în absența unui ventilator; și absența reflexelor care țin de trunchiul cerebral, evaluată prin diverse proceduri, cum ar fi inundarea urechilor cu apă rece, pentru a vedea dacă i se mișcă ochii, lovirea ușoară a patului unghial al degetelor, pentru a vedea dacă apar grimase faciale, sau tamponarea fundului gâtului și aspirația traheală, care ar trebui să producă tuse.

Totul e destul de limpede, dar și contraintuitiv. „Pacienții aflați în moarte cerebrală nu par să fie morți – scria James Bernat, neurolog la Colegiul Medical Dartmouth, din New Hampshire, în *American Journal of Bioethics*, în 2014. Contrazicem experiența dacă declarăm decesul unui pacient care continuă să aibă puls, circulație sangvină și organe interne care funcționează." Articolul său, care își propunea să clarifice și să apere conceptul de „moarte cerebrală", apărea chiar în perioada în care doi pacienți controversați deveniseră subiectul unor știri de senzație: Jahi McMath, o adolescentă din California ai cărei părinți refuzaseră să accepte diagnosticul după ce fata suferise o pierdere catastrofală de oxigen în timpul unei operații de scoatere a amigdalelor, și Marlise Muñoz, o femeie gravidă în moarte cerebrală. Cazul ei era însă mult diferit de al lui Pérez: familia lui Muñoz nu dorea niciun fel de intervenții de susținere artificială a vieții, dar personalul spitalului a trecut peste decizia rudelor, considerând că legile statului Texas le cereau să mențină fătul în viață. (În final, decizia medicilor a fost anulată printr-o hotărâre judecătorească.)

La două zile după accidentul vascular al lui Pérez, familia Jimenez și tatăl copilului încă nenăscut s-au trezit într-o sală de ședințe aglomerată, la Spitalul Metodist, fără să-și fi revenit încă după întorsătura tragică pe care o luase sarcina lui Pérez. Acolo s-au întâlnit cu 26 de angajați ai spitalului, între care neurologi, specialiști în îngrijiri paliative, asistente medicale, preoți, specialiști în etică și asistenți sociali. Părinții au ascultat cu atenție, pe măsură ce translatorul explica: testele medicale demonstraseră că fiica lor nu mai avea un creier funcțional. Au aflat că echipa spitalului le oferea ideea de „susținere somatică" pentru Pérez, până când fătul împlinea cel puțin 24 de săptămâni, când ar fi avut 50% șanse de supraviețuire în afara uterului. Dacă aveau noroc – spuneau medicii –, poate că reușeau să mențină organismul lui Pérez în stare de funcționare chiar

„Dacă i-aș fi ascultat pe doctori, acum mi-aș fi vizitat fiica la cimitir" – spune Nailah Winkfield, a cărei fiică, Jahi McMath, a fost declarată în moarte cerebrală în 2013, când avea 13 ani. Winkfield insistă că fiica ei nu e moartă.

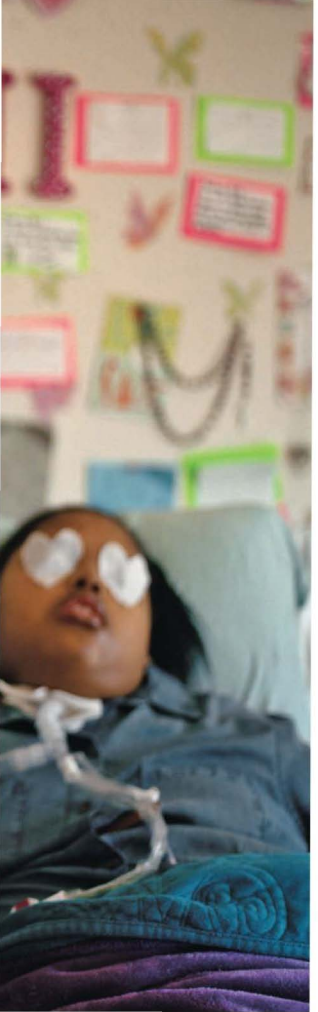

mai mult, crescând astfel șansele de supraviețuire ale copilului cu fiecare săptămână.

Poate că Modesto Jimenez se gândea la discuția lui din seara precedentă cu Somer-Shely, singurul medic din spital care o cunoscuse pe Pérez ca pe o făptură vie, care respira, râdea și iubea. Tatăl o luase deoparte pe doctoriță și o întrebase: *„¿Sera mi hija nunca despertar?"* „Nu – i-a răspuns ea. Probabil că fiica dv. nu se va mai trezi niciodată." A fost unul dintre cele mai dure lucruri pe care a trebuit să le rostească vreodată.

„În mintea mea de clinician știam că moartea cerebrală înseamnă moarte – spune ea. Clinic vorbind, la momentul respectiv fata era moartă." Dar văzându-și pacienta cum zăcea în patul de la terapie intensivă, Somer-Shely mărturisește că îi era aproape la fel de greu ca și familiei să creadă acest adevăr dezolant. Pérez arăta ca orice persoană abia ieșită din operație: avea pielea caldă, pieptul i se ridica și cobora, iar în pântecul ei încă se mișca un copil aparent sănătos.

În sala de ședințe întesată, soții Jimenez aprobau grav din cap, spunându-le medicilor că înțeleg că fiica lor e în moarte cerebrală și nu se va mai trezi. Dar – adăugau ei – vor continua să se roage pentru *un milagro* – un miracol –, pentru orice eventualitate.

DACĂ MIRACOLUL SE DEFINEȘTE ca întoarcerea unui om din morți, atunci uneori în medicină se mai produc și miracole.

Familia Martin crede că a avut parte de un miracol după ce mezinul lor, Gardell, a murit iarna trecută, când a căzut într-un râu rece ca gheața. El locuia împreună cu mama, tatăl și cei șase frați și surori pe o proprietate întinsă, în zona rurală din centrul Pennsylvaniei. Copiii erau încântați să exploreze împrejurimile. Într-o zi caldă din martie 2015, doi dintre băieți l-au scos afară la joacă pe Gardell, care nu împlinise nici doi ani. Micuțul a călcat greșit și a căzut în râu cam la 100 m de casă. Frații lui au observat că lipsește și au început să-l caute, înnebuniți. Când echipajul de urgență a ajuns la Gardell – care fusese scos din apă de un vecin – inima băiatului nu mai bătea de cel puțin 35 de minute. Paramedicii au început compresia toracică, dar n-au reușit să-i facă inima să bată. Au continuat resuscitarea în timp ce ambulanța

Un „cowboy spiritual“ i-a spus să nu se teamă.

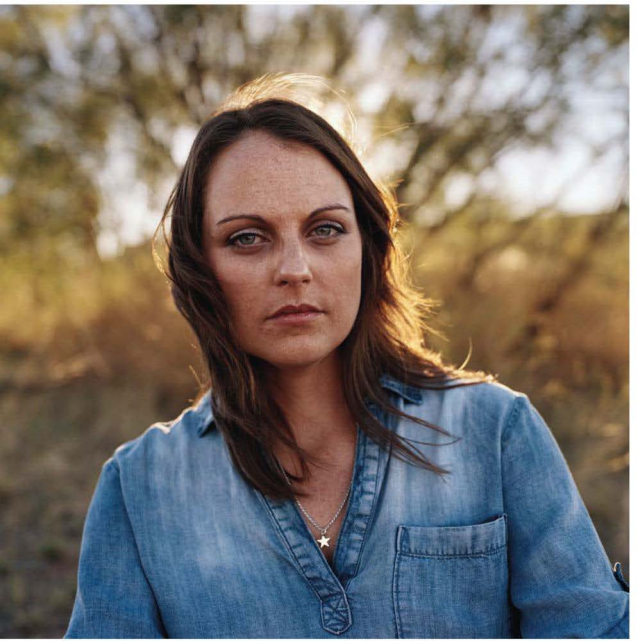

Ashlee Barnett era studentă când a suferit un grav accident rutier pe o autostradă izolată din Texas. A avut pelvisul distrus, ruptură de splină și hemoragii abundente. La locul accidentului – spune ea –, se mișca între două lumi: haos și durere pe de o parte, în care paramedicii mânuiau utilajele de descarcerare; și una cu o lumină albă, fără durere sau teamă. După câțiva ani s-a îmbolnăvit de cancer, dar experiența ei la limita morții i-a dat încredere că va trăi. Acum are trei copii și e consilier pentru supraviețuitori ai traumelor.

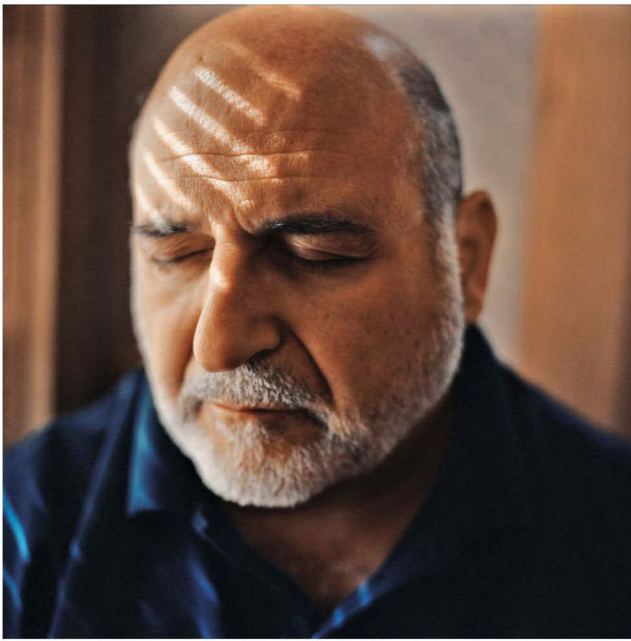

În timp ce urca scările să vadă ce-i face familia, picioarele au început să-i dispară.

La un picnic cu familia, în partea de nord a statului New York, la Lacul Sleepy Hollow, chirurgul ortoped Tony Cicoria tocmai încercase să-și sune mama. O furtună se apropia și un fulger i-a străbătut telefonul, apoi capul, oprindu-i inima. Cicoria spune că a simțit cum și-a părăsit corpul, mișcându-se printre ziduri spre o lumină alb-albăstruie, nerăbdător să devină una cu Dumnezeu. După experiență, a căpătat o pasiune subită pentru pianul clasic, compunând melodii care păreau să i se descarce spontan în creier. A ajuns să creadă că viața i-a fost cruțată ca să devină un fel de canal pentru „muzica din ceruri".

Și-a văzut tatăl vitreg, îndurerat, cumpărând un baton de ciocolată.

După o coliziune frontală, Tricia Barker, pe atunci studentă, a ajuns într-un spital din Austin, Texas, cu hemoragii abundente și fractură de coloană. Ea povestește cum a simțit că se desprinde de corpul ei în timpul intervenției chirurgicale, plutind până la tavan și uitându-se la monitorul ei, care afișa o linie perfect orizontală. Deplasându-se pe holul spitalului – povestește ea –, și-a văzut tatăl vitreg, îndurerat, cum își cumpăra un baton de ciocolată de la automat. Acest detaliu, un moment de indulgență îndusă de stres, despre care el nu povestise nimănui, a convins-o pe Barker că deplasarea a fost reală. Astăzi profesoară de scriere creativă, ea spune că încă se simte călăuzită de spiritele care au însoțit-o pe lumea cealaltă.

străbătea în goană cei 16 km până la Comunitatea Evanghelică, cel mai apropiat spital. Copilul nu avea puls, iar temperatura corpului îi ajunsese la 25°C, cu 11°C sub cea normală. Gardell a fost pregătit pentru o cursă cu elicopterul spre Centrul Medical Geisinger, aflat la 29 km distanță, în Danville. Inima lui tot nu bătea.

„Nu prezenta niciun fel de semne vitale – își amintește Richard Lambert, directorul serviciului de anestezie pediatrică, unul dintre membrii echipei de terapie pediatrică intensivă care a așteptat elicopterul. Arăta ca un copil care... În fine, pielea lui era închisă la culoare, iar buzele erau albăstrui..." Lambert rămâne fără grai amintindu-și acel moment cumplit. Știa că, uneori, copiii care se îneacă în apă rece ca gheața își revin, dar nu cunoștea niciun caz în care moartea să fi durat atât de mult ca la Gardell. Mai rău, băiatul avea un pH sangvin șocant de scăzut – semn că organele interne erau la un pas să cedeze.

Un rezident din camera de gardă s-a întors spre Lambert și colegul său, Frank Maffei, directorul Secției de terapie pediatrică intensivă de la Spitalul de Copii Janet Weis, din cadrul Centrului Geisinger. Poate că era momentul să înceteze manevrele de resuscitare a băiatului? Dar și Lambert, și Maffei au vrut să continue. Toate elementele erau cât se poate de favorabile pentru un caz de moarte clinică. Apa fusese rece, copilul era mic, iar eforturile de resuscitare începuseră la câteva minute după înec și continuaseră fără oprire de atunci. Hai să mai încercăm puțin – au spus ei întregii echipe.

Așa că au continuat. Încă 10 minute, încă 20, încă 25. Între timp, Gardell nu mai respirase și nu mai avusese puls de peste o oră și jumătate. Era „un cadavru flasc, rece, fără semne vitale" – l-a descris Lambert. Dar membrii echipei au continuat să pompeze, să preseze, să monitorizeze. Cei care făceau compresia toracică se schimbau la fiecare două minute. Manevra este epuizantă dacă o faci corect, chiar și pe un torace micuț. Alții i-au montat catetere în vena femurală, în cea jugulară, în stomac și în vezica urinară, injectându-i fluide calde ca să-i crească treptat temperatura. Dar nimic nu părea să schimbe ceva.

În loc să renunțe complet la resuscitare, Lambert și Maffei au decis să-l aducă pe Gardell în sala de operații pentru un bypass cardiopulmonar – cea mai agresivă metodă de reîncălzire activă, un ultim și disperat efort de a-i face inima să bată din nou. După ce s-au pregătit febril să intre în operație, i-au mai verificat încă o dată pulsul.

Și, incredibil, l-au simțit: o bătaie la început slabă, dar constantă, fără anomaliile de ritm care apar uneori după un stop cardiorespirator prelungit. Iar după numai trei zile și jumătate, Gardell pleca din spital împreună cu familia lui, care se rugase îndelung. Nu se ținea încă prea bine pe picioare, dar altminteri era în perfectă stare.

GARDELL E PREA MIC ca să ne spună cum a fost în cele 101 minute în care a fost mort. Dar uneori persoanele salvate datorită manevrelor de resuscitare perseverente și de bună calitate se întorc cu povești destul de clare – și ciudat de asemănătoare. Se poate spune că acești supraviețuitori s-au dus pe lumea cealaltă și s-au întors de acolo cu povești care ne dau unele indicii despre cum e să mori. Poveștile lor din „zona gri" au devenit subiectul unor investigații științifice, cel mai recent în studiul numit AWARE (AWAreness during REsuscitation – Conștiența în timpul resuscitării), condus de Sam Parnia. Din 2008, Parnia, directorul de cercetare în domeniul resuscitării de la Universitatea Stony Brook, a examinat împreună cu colegii lui 2.060 de cazuri de stop cardiorespirator în 15 spitale din S.U.A., Anglia și Austria. Dintre acestea, 330 de persoane au supraviețuit; 140 au fost intervievate; 55 dintre cei chestionați au declarat că, în timp ce erau resuscitați, au fost într-un fel de stare de conștiență.

Deși mulți nu-și puteau aminti clar detaliile, alții au menționat senzații similare celor din bestsellerul precum *Heaven Is for Real* (Raiul există): trecerea timpului fie s-a accelerat, fie a încetinit (27 de persoane), o senzație de pace (22), separarea de corpul lor (13), bucurie (9), viziunea unei lumini puternice sau a unei văpăi aurii (7). Unii (studiul nu precizează numărul exact) au spus că-și amintesc senzații neplăcute: de teamă, că se înecă sau că sunt târâți în adâncul unei ape. Într-un caz, cineva a văzut „oameni îngropați în sicrie, dar în picioare". După cum au scris în jurnalul medical *Resuscitation* Parnia și coautorii, studiul demonstrează „o înțelegere mai aprofundată a experienței mentale

de ansamblu care e foarte probabil să însoțească moartea după oprirea circulației sangvine." Conform medicilor, pasul următor ar fi să studieze dacă și cum îi afectează aceste recuperări – pe care cei mai mulți investigatori le denumesc „experiențe la limita morții", deși Parnia preferă „experiențe ale morții efective" – pe supraviețuitori, după ce își revin. Influențele pot fi atât pozitive, cât și negative, ca de pildă probleme cognitive și stres posttraumatic. Însă echipa AWARE n-a explorat un efect foarte des întâlnit după experiențe la limita morții: sentimentul referitor la amintirea în sine, despre care a recunoscut că era intensă și validă, ci față de explicațiile date. „Nu este vorba de experiențe de întoarcere din morți – a spus el în cadrul conferinței, contrazicând și părerea lui Parnia asupra întâmplării. În timpul acestor trăiri, creierul este foarte viu și foarte activ." El a spus că e posibil ca Neal să fi trăit un fenomen numit „intruziune REM", când aceeași activitate cerebrală care caracterizează visarea se declanșează cumva în timpul unor evenimente petrecute în perioada de veghe – ca, de pildă, o pierdere bruscă

Pacienții pot fi aduși înapoi din morți după ore întregi fără puls – adesea, fără consecințe pe termen lung.

că viața cuiva are din nou un țel și un sens. De multe ori, supraviețuitorii declară că trăiesc acest sentiment – în special cei care scriu și cărți pe tema asta. Mary Neal, chirurg ortoped din Wyoming, a menționat acest efect în fața unui public numeros, într-o discuție numită Rethinking Mortality (O nouă perspectivă asupra mortalității), la Academia de Științe din New York. Neal, autoarea lucrării *To Heaven and Back* (Până la Cer și înapoi), a descris cum s-a înecat în timpul unei excursii cu caiacul în Chile, cu 14 ani în urmă. Ea spune că a simțit cum spiritul i se desprinde de trup și se ridică din râu, în timp ce genunchii i s-au îndoit spre spate, iar oasele s-au rupt. Își amintește că „pășea pe o cărare incredibil de frumoasă, spre o construcție ca un dom uriaș, de unde știam că nu mai am cale de întoarcere și unde abia așteptam să ajung." Povestește că s-a gândit cât de ciudată e întreaga experiență și s-a întrebat cât timp o fi petrecut sub apă. Mai târziu a aflat că stătuse cel puțin 30 de minute. Se simțea alinată știind că soțul și copiii ei aveau să se descurce foarte bine și fără ea. Apoi a simțit cum corpul i-a fost scos din barcă și i-a văzut pe cei care începuseră primii resuscitarea. L-a auzit pe unul dintre ei strigând: „Vino înapoi, întoarce-te!" – ceea ce spune că i s-a părut „extrem de enervant".

Kevin Nelson, neurolog la Universitatea Kentucky, se afla în grupul lui Neal și era sceptic – nu de oxigen. Pentru el, experiențele de moarte clinică și cele extracorporale nu sunt rezultatul morții, ci al hipoxiei – o pierdere a stării de conștiență, nu a vieții în sine.

Alte studii aduc explicații psihologice pentru experiențele la limita morții. La Universitatea din Michigan, o echipă condusă de neurologul Jimo Borjigin a măsurat undele cerebrale a nouă șobolani intrați în stop cardiorespirator. În toate cazurile, undele gama de înaltă frecvență (cele asociate cu meditația) devin mai intense după ce inima s-a oprit – mai coerente și mai bine organizate, de fapt, decât în timpul stării de veghe obișnuite. Investigatorii spun că poate asta reprezintă, de fapt, moartea clinică: o „procesare conștientă amplificată", care se produce în acea perioadă la limită, înainte ca moartea să se instaleze definitiv.

Și mai multe întrebări despre aceată „zonă gri" sunt stârnite de fenomenul thukdam, o stare rar întâlnită, în care un călugăr moare, dar pare să nu prezinte semne de descompunere fizică timp de o săptămână sau mai mult. Richard Davidson, de la Universitatea din Wisconsin, care a petrecut ani de zile studiind neurologia meditației, este de mult timp intrigat de acest fenomen – persoana respectivă e conștientă sau nu? E moartă sau nu? – în special după vara lui 2015, când a văzut un călugăr în thukdam la Mănăstirea Deer Park, din Wisconsin.

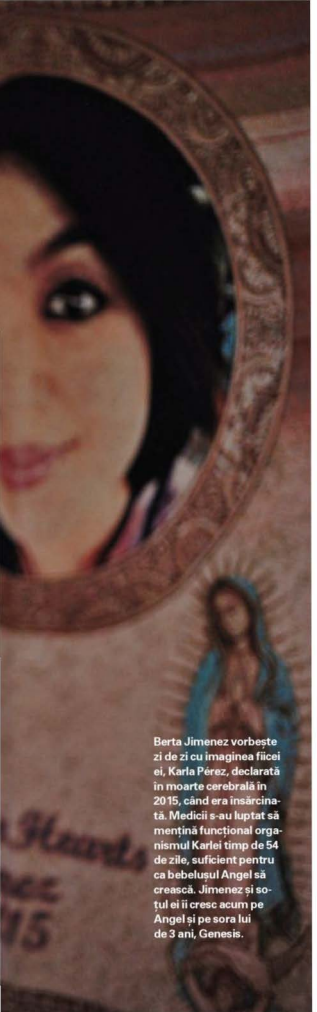

Berta Jimenez vorbește zi de zi cu imaginea fiicei ei, Karla Pérez, declarată în moarte cerebrală în 2015, când era însărcinată. Medicii s-au luptat să mențină funcțional organismul Karlei timp de 54 de zile, suficient pentru ca bebelușul Angel să crească. Jimenez și soțul ei îi cresc acum pe Angel și pe sora lui de 3 ani, Genesis.

„Dacă aș fi intrat în încăpere fără să știu, aș fi zis că e adâncit în meditație – spune Davidson, iar vocea lui încă e puțin uimită la telefon. Pielea lui părea proaspătă și vie, fără niciun semn de descompunere." Senzația prezenței bărbatului mort, aflat la mică distanță, l-a inspirat pe Davidson să studieze științific fenomenul thukdam. A adunat niște echipamente medicale de bază, printre care stetoscoape și electroencefalografe, la două centre de pe teren din India, și a instruit o echipă de medici tibetani de la fața locului cum să-i testeze pe călugări – de preferat, încă din timpul vieții – ca să depisteze dacă activitatea lor cerebrală continuă după moarte.

„Probabil că mulți dintre acești practicanți își induc o stare de meditație înainte de a muri și există un fel de menținere a acestei stări și după aceea – spune Davidson. Cum anume se întâmplă asta și care ar putea fi explicațiile depășește puterea noastră de înțelegere convențională." Studiile lui, deși ancorate în știința occidentală, își propun o altfel de înțelegere, mai nuanțată, care poate să clarifice nu numai ce se întâmplă cu acești călugări în thukdam, ci și cu orice persoană care traversează granița dintre viață și moarte.

DESCOMPUNEREA ÎNCEPE, de obicei, la scurt timp după ce o persoană moare. Când creierul încetează să mai funcționeze, își pierde capacitatea de a mai ține în echilibru celelalte sisteme. Ca atare, pentru a permite Karlei Pérez să-și hrănească în continuare fătul după ce creierul ei nu mai funcționa, o echipă de peste 100 de medici, asistente și alți angajați ai spitalului a trebuit să intervină ca să orchestreze procesul. Urmăreau nonstop tensiunea, rinichii și electroliții, ajustând constant ceea ce introduceau în tuburile și perfuziile lui Pérez.

Dar chiar în timp ce suplineau funcțiile creierului ei distrus, membrii echipei tot reușeau cu greu să o considere moartă. Absolut toți se purtau cu ea ca și când ar fi fost într-o comă profundă. O salutau și îi spuneau pe nume când intrau în salon, își luau rămas-bun la plecare.

Într-o măsură, aceste gesturi față de calitatea de om a lui Pérez erau făcute și din respect pentru familie, o formă de politețe prin care să nu pară că ar fi tratat-o ca pe un recipient inert pentru un bebeluș. Dar, într-un fel, gesturile lor treceau dincolo de

simpla politețe. Reflectau de fapt sentimentele celor care aveau grijă de Pérez.

Todd Lovgren, unul dintre coordonatorii echipei medicale, știe ce dureros este să pierzi o fiică; și el a pierdut una. Era cea mai mare dintre copiii lui și astăzi ar fi avut 12 ani. „Ar fi fost o jignire pentru mine să nu o consider pe Karla ca pe o persoană – mi-a spus el. Vedeam o tânără frumoasă, cu unghiile date cu ojă... Mama ei îi aranja părul... Fata avea mâinile și picioarele calde... Chiar dacă îi mai funcționa sau nu creierul, nu cred că omul din ea dispăruse."

Vorbind mai degrabă ca un părinte decât ca un medic, Lovgren spune că, după părerea lui, ceva din esența lui Pérez încă era acolo, în pat – chiar dacă el știuse, încă de la a doua tomografie, nu doar că nu-i mai funcționa creierul, ci și că porțiuni întregi din acesta mureau și se desprindeau de rest. (Cu toate astea, nu făcuse testul și pentru ultimul dintre cele trei criterii ale morții cerebrale, apneea, fiindcă se temea că, dacă o deconecta pe mamă chiar și câteva minute de la ventilator, fătul ar fi putut fi afectat.)

Pe 18 februarie, la 10 zile după accidentul vascular al lui Pérez, a devenit clar că sângele ei nu se mai coagula normal – semn că țesutul cerebral mort ajungea deja în fluxul sangvin, un indiciu pentru Lovgren „că ea nu avea să-și mai revină". La momentul respectiv, fătul avea deja 24 de săptămâni, așa încât echipa a transferat-o pe Pérez din campusul principal înapoi la Maternitatea Metodistă pentru Femei. Medicii au reușit să corecteze temporar problema de coagulare. Însă erau gata să facă o cezariană imediat ce se dovedea că era timpul să renunțe, când chiar și asemănarea cu o persoană vie încropită de prieprerea lor și de instrumente începea să se destrame.

PENTRU SAM PARNIA, moartea poate fi reversibilă. Celulele din corpul nostru nu mor, de obicei, atunci când murim noi – explică el; există celule și organe care rămân viabile ore în șir, poate chiar zile. Momentul declarării unui deces este, uneori, o chestiune de atitudine personală – spune el. În anii lui de studenție – remarcă el –, manevrele de resuscitare se opreau după numai 5-10 minute, pornind de la premisa că un interval de timp mai mare ar însemna traume ireparabile provocate creierului.

Dar specialiștii în resuscitare au descoperit metode prin care pot împiedica creierul și alte organe să moară, chiar dacă inima s-a oprit. Ei știu că scăderea temperaturii corpului ajută. Asta s-a întâmplat în mod natural cu Gardell Martin și se întâmplă deliberat în anumite spitale de urgență, unde în mod obișnuit pacienții sunt răciți înainte de resuscitare. Specialiștii știu că și insistența ajută, în special în spitalele care folosesc aparate pentru reglarea manevrelor de compresie toracică sau care într-o bună zi ar putea folosi substanțe ca iodura.

Parnia compară știința resuscitării cu aeronautica. Zborul părea ceva imposibil pentru om, și totuși, în 1903, frații Wright au zburat. E incredibil – spune el – că a fost nevoie de numai 66 de ani ca să ajungem de la acele prime 12 secunde de zbor la o aselenizare. Astfel de progrese se pot produce și în știința resuscitării – crede el. În materie de proceduri de reversibilitate a morții, Parnia consideră că încă ne aflăm în epoca zborului de la Kitty Hawk.

Și totuși medicii deja sunt capabili să smulgă viața din ghearele morții în moduri inspirate, uimitoare. În Nebraska, asta s-a întâmplat pe 4 aprilie 2015, cu o zi înainte de Paște, când un băiețel pe nume Angel Pérez s-a născut prin cezariană la Spitalul Metodist pentru Femei, chiar înainte de amiază. Angel trăiește astăzi fiindcă medicii au reușit să mențină în stare de funcționare organismul mamei lui, aflate în moarte cerebrală, timp de 54 de zile – suficient ca el să crească, devenind un nou-născut, altfel perfect normal. Miraculos tocmai prin normalitatea lui de 1,3 kg. Un bebeluș care s-a dovedit miracolul pentru care se rugaseră bunicii lui. □

La începutul acestui proiect, fotografa **Lynn Johnson** a luat legătura cu o prietenă a cărei mamă, Phyllis, era pe moarte. Găsești emoționanta poveste pe *ngm.com/more*.

Ce semnificație speri să descopere cititorii în povestea ei? Intenția proiectului era să întrebăm: „Cum vrei să mori?" Fiindcă toți vom ajunge acolo, la un moment dat.

Așa au trecut prin această experiență o femeie și familia ei. Și au făcut-o cu multă dragoste și tandrețe, încercând s-o ajute să scape de durere și frică.

Unde moartea nu înseamnă adio...

Într-un colț îndepărtat din Indonezia, cei care se duc – și cadavrele lor – rămân în sânul familiei.

TEXT: AMANDA BENNETT FOTO: BRIAN LEHMANN

Prietenii și familia examinează trupul lui Debora Maupa', care a murit în 2009, la 73 de ani. Se consideră că un cadavru bine conservat cu soluția de formaldehidă și apă va aduce noroc. Pagina precedentă: o rudă îi potrivește ochelarii lui Tappang Rara, care a murit în 2006, la 65 de ani.

Lângă Rantepao, în Sulawesi, verii și surorile se adună în jurul lui Syahrini Tania Tiranda, de 3 ani, care a murit cu o zi înainte. O ating și stau de vorbă cu ea. Pentru ei, ea e *to makula'* – un om bolnav.

Într-o seară, cu puțin înainte de ora șapte, Elisabeth Rante trage o draperie aurie care acoperă cadrul ușii. Ne strecurăm împreună înăuntru. Ea i se adresează soțului: „Papa... Papa – șoptește. Avem un musafir de departe.“ În spatele nostru, al doilea fiu al familiei, Jamie, intră în cameră cu o tavă, pășind atent și tăcut. „Uite orezul, Papa. Aici ai pește. Și niște chili“ – spune el.

Ieșim din cameră încetișor, să nu facem zgomot, iar Elisabeth spune cu voce scăzută: „Trezește-te, Papa. E timpul să-ți iei cina.“ Mă întorc un moment, în timp ce fiul cel mai mare explică: „Îți face o poză, Papa.“

O scenă de familie mișcătoare. Lucruri care s-ar putea întâmpla în orice loc de pe Pământ. Cu un singur amendament. Soțul lui Elisabeth, fost funcționar la biroul de oficiere a căsătoriilor din oraș, e mort de aproape două săptămâni. Aici, în casa frumoasă de beton vopsită în roz-pepene, unde locuiește o familie respectată și prosperă, Petrus Sampe zace nemișcat pe un pat îngust de lemn, învelit cu o pătură roșie cu model, trasă până sub bărbie.

Timp de alte câteva zile, în această casă de la marginea orașului Rantepao, în zona muntoasă izolată de pe insula indoneziană Sulawesi, Petrus va rămâne întins pe pat. Soția și copiii vor sta de vorbă cu el când îi aduc mâncarea, de patru ori pe zi – micul dejun, prânzul, cina și ceaiul de după-amiază. „Facem asta fiindcă îl iubim și îl respectăm atâta“ – spune Yokke. Elisabeth adaugă: „Înainte, mâncam împreună. El încă n-a plecat de acasă, deci trebuie să-i dăm mâncare.“ Tratat cu formalină (formaldehidă și apă) la scurt timp după moarte, corpul nu va putrezi, ci, cu timpul, se va mumifica. În cameră nu plutește decât obișnuitul iz de lemn-de-santal, pe care îl găsești în orice casă din Toraja. De pe perete, privește în jos un Crist care mănă un miel.

Patru zile mai târziu, după ce în cinstea lui se cântă și se ține o slujbă creștină, apoi se servește o cină cu carne de porc, legume și orez pentru mai bine de o sută de persoane, Petrus e ridicat din pat de rude, care îl pun într-un sicriu. Evenimentul este filmat. Vreo opt copii – rude și prieteni din vecini – se îmbrâncesc să vadă mai bine. După aceea, Petrus va rămâne acasă, în sicriul lui până la înmormântare, care va avea loc în decembrie, peste patru luni. Soția lui va trăi cu el în casă până atunci; unele familii încă respectă vechiul obicei de a nu lăsa mortul singur. Până la înmormântare, Elisabeth și copiii ei îl vor numi *to makula*' – un om bolnav. „Noi credem că, deși tata e to makula', sufletul lui încă este în casă“ – spune Yokke.

Pentru populația din Toraja, moartea trupului nu este finalul abrupt, evenimentul care retează legătura cu restul, așa cum este în Occident. Dimpotrivă, moartea este doar primul pas dintr-un proces îndelungat, care se derulează treptat. Cei dragi sunt îngrijiți mai departe în casele lor săptămâni, luni sau chiar ani de zile după moarte. De multe ori,

Risma Paembonan îi duce cina soacrei ei, Maria Salempang, care a murit în urmă cu două săptămâni, la 84 de ani. Timpul petrecut acasă cu părinții e foarte prețuit. „Nu sunt tristă, fiindcă ea încă e cu noi" – spune o altă femeie din Toraja despre mama ei, de 73 de ani, care zace moartă în casă de mai bine de un an.

înmormântările sunt amânate cât e nevoie, ca să se poată aduna rubedeniile de departe. Cele mai ample ceremonii funerare sunt evenimente care durează săptămâni întregi, adunând în casele torajanilor o diasporă numeroasă, cu rude care se întorc care de pe unde a plecat în lume. Când un detașament de o sută, dacă nu mai multe, de motociclete și mașini traversează orașul, aducând acasă un corp neînsuflețit, venit de departe, traficul se oprește așa cum nu s-ar opri pentru o ambulanță sau la comanda unui polițist. Aici, moartea e mai presus decât viața.

Torajanii nu refuză tratamentele medicale pentru boli care pun viața în pericol. Nici nu fug de durere, atunci când le mor cei dragi. Dar, departe de a respinge moartea, aproape toți cei de aici o plasează în centrul vieții. Ei cred că oamenii nu sunt cu adevărat morți după ce mor și că o legătură umană profundă durează și dincolo de moarte. Pentru mulți torajani, moartea nu e un zid de cărămidă, ci un văl de borangic. Nu e o ruptură, ci doar un alt tip de legătură. De multe ori, în Toraja, o legătură cu cel iubit nu se încheie la mormânt. Unii torajani din partea de nord își scot periodic rudele din mormânt ca să le pună haine și lințolii curate.

Nimeni nu știe exact când au început aceste practici funerare. Limba torajană apare în formă scrisă abia la începutul secolului al XX-lea, deci cea mai mare parte a tradițiilor sale încă rămân orale. Abia

În inima regiunii Toraja

Aproape o jumătate de milion de localnici trăiesc în munții din insula indoneziană Sulawesi. Vasta majoritate, cel puțin 90%, sunt creștini, însă au rămas influențați de religia lor tradițională, Aluk To Dolo, sau Calea Strămoșilor.

de curând, prin datarea cu carbon a unor fragmente de sicrie din lemn, arheologii au ajuns la concluzia că există practici funerare torajane cel puțin din secolul al IX-lea d.Hr. Primele corăbii olandeze au sosit în Indonezia de astăzi la sfârșitul secolului al XVI-lea, în căutare de nucșoară și cuișoare. După 300 de ani, au ajuns în Toraja, o regiune culturală care astăzi include districtele Toraja Utara și Tana Toraja. Datorită misionarilor olandezi, zona e o enclavă creștină, alcătuită în cea mai mare parte din protestanți, dar și din romano-catolici, într-o țară majoritar musulmană. Creștinismul a încercat – cu mai mult sau mai puțin succes – să se muleze pe practicile tradiționale: aproape fiecare pas al unei morți în Toraja este întâmpinat cu rugăciuni, pasaje citite din Matei sau Ioan și o recitare a Rugilor Domnului.

Toraja e presărată cu sate cocoțate pe margini de stâncă sau cuibărite în adâncurile văilor de sub ele. În Rantepao, un orășel prăfuit cu 26.000 de locuitori, se ajunge cel mai adesea după o călătorie de opt ore din Makassar, principalul oraș din Sulawesi, pe un drum șerpuit de peste 300 km, strâns înfășurat în jurul stâncilor. Satele sunt legate între ele doar prin drumuri înguste, neasfaltate, având o singură bandă cu trafic în două sensuri. Mașinile feresc mereu câini și copii mici, hurducându-se pe trasee cu făgașe adânci cât un pepene și izbindu-te cu capul de caroserie.

Am parcurs acest drum anevoios după ani petrecuți scriind și vorbind despre concepția americană despre moarte, care glorifică medicina și medicamentele, dar se teme de moarte, considerată un eșec al tehnologiei sau al voinței. Ca urmare, cei mai mulți americani mor în instituții, deși majoritatea spun că ar prefera să o facă în liniște, acasă. După moartea soțului meu, Terence, am început să caut alternative. Am venit aici ca să explorez o cultură care este și mai extremă, dar în direcția opusă.

Există niște limite evidente în căutările mele. Nu sunt șanse să adoptăm prea curând ideea de a-i hrăni pe morți, de a le păstra trupurile prin preajmă și de a le deschide sicriele. Chiar și așa, nu pot să nu mă întreb dacă ritmul mai lent, derularea treptată a practicilor mortuare din Toraja nu se potrivește mai bine cu experiența sfâșietoare și cutremurătoare a durerii umane – mai bine decât ritualurile noastre mai rigide.

În Occident, e destul de răspândit să vezi o persoană apropiată care a murit, să vorbești cu ea sau să-i simți prezența – scriu Colin Murray Parkes și Holly G. Prigerson în *Bereavement: Studies of Grief in Adult Life* (O pierdere grea: Studii ale durerii în viața de adult). „Stau de vorbă cu el și chiar mă aștept să-mi răspundă" – citează ei o văduvă. Durerea în sine – spun ei – nu urmează o traiectorie clară, ci mai degrabă izbucnește și apoi se liniștește, în cicluri, pe parcursul mai multor ani – la fel ca practicile localnicilor din Toraja. Însă obiceiul occidental de a-l scoate imediat din tablou pe cel răposat, la numai câteva zile sau chiar ore după ce a murit, i s-ar părea mult prea brutal unui torajan. „Mama mea a murit brusc, deci încă nu suntem pregătiți să ne despărțim de ea – spune Yohana Palangda, începând să lăcrimeze. Nu pot să accept s-o înmormântez prea repede." Mama ei a continuat să primească

musafiri într-o cameră de la etaj mai bine de un an. Fiindcă mama Yohanei a fost șefa satului – poziție ocupată acum de Yohana –, sătenii încă vin să-i ceară binecuvântarea la evenimente importante sau chiar permisiunea de a se căsători.

Michaela Budiman, antropolog la Universitatea Carol din Praga, Republica Cehă, scrie că, dacă morții din Toraja ar fi înmormântați imediat, pentru ei „ar fi ca și cum un uliu s-ar năpusti pe neașteptate asupra prăzii, ar înșfăca-o în gheare și s-ar face nevăzut cu ea pentru totdeauna – într-o fracțiune de secundă."

Și atunci, care e diferența între ezitarea Yohanei de a se despărți de mama ei și propriile noastre ezitări? Sau între discuția lui Elisabeth cu soțul ei mort și discuțiile pe care unele văduve occidentale le poartă în taină cu soții lor? Sau între ritualul de servire a mesei din familia lui Elisabeth și refuzul romancierei Joan Didion de a renunța la pantofii soțului ei mort, în caz că ar mai avea nevoie de ei când se întoarce? Cel mai bun leac pentru durere este timpul. Ce-ar fi dacă și noi, la fel ca oamenii din Toraja, ne-am acorda mai mult timp, ca s-o lăsăm să se depene în ritmul ei?

LA CÂTEVA ZILE DUPĂ vizita mea la răposatul Petrus Sampe și soția lui, are loc înmormântarea unui alt bărbat, în celălalt capăt al orașului. Mă urc într-un umbrar de bambus, pe care familia l-a construit pentru invitații sosiți din afara orașului. Mă ghemuiesc pe un covoraș lângă o adolescentă, nepoata mortului. Dinda se dă cu tuș pe pleoape. Își tot face de lucru cu smartphone-ul. Tuturor le plac înmormântările, în special fiindcă se pot vedea cu rude venite de departe – zice ea –, în timp ce trei verișori mai mici se zbenguie în apropiere, inclusiv pe lângă coșciugul bunicului lor.

Sute de bărbați, femei și copii umblă pe sub noi sau stau la taclale în umbra vechilor case numite *tongkonan*, construcții specifice, pe piloni, răspândite prin toată regiunea. Acoperișurile lor masive, curbate par să plutească precum niște bărci roșii, imense pe oceanul frunzișului de palmieri, arbori de cafea și bougainvillea.

În spațiile dintre case se înghesuie porci, care guiță legați de stâlpi de bambus. În curând, din ei se va pregăti prânzul. Femei în rochii mulate, alb cu negru, vând țigări. Un negustor pe motocicletă vinde baloane. Peste tot sunt bivoli-de-apă grași, cu părul lucios: unii stau la marginea drumului, alții zac pe sub copaci sau sunt plimbați în cerc de tineri care au grijă de ei cu drag, ca de niște animale de companie. Într-un turn, deasupra mulțimii, un maestru de ceremonii i se adresează unui animal superb, cu niște coarne curbate grațios și atât de mari, încât ar încăpea între ele un bărbat întins.

„Tu ești cel mai important bivol de aici – îi spune el. Tu vei pleca împreună cu acest om în lumea de dincolo și îl vei face bogat."

O înmormântare torajană grandioasă se cunoaște după numărul și calitatea bivolilor, care sunt un fel de monedă de schimb. Totul e clar ierarhizat la înmormântări, pentru că așa se cimentează statutul familiei mortului, al celor prezenți și al multora care nu sunt de față. Azi suntem aproape de finalul unei săptămâni de mese, recepții, rugăciuni, momente de divertisment și ritualuri atent coregrafiate, care despart treptat mortul de viață. Corpul lui este mutat de acasă într-o construcție străveche a familiei, apoi într-un hambar pentru orez din apropiere, apoi în turnul mortuar care domină platoul ceremonial.

Înmormântările îi unesc pe torajani – familiile între ele, satele între ele. Înmormântările consumă economii, căci oamenii se întrec în a-și dărui unii altora animale, generând astfel obligații transgenerționale și un consum ostentativ. Vărul tău donează un bivol? Tu trebuie să dai unul și mai mare. Nu poți întoarce cum se cuvine un dar primit în trecut? Rămâne obligația fiului sau a fiicei tale. Dacă nici ei nu pot, povara o să cadă pe umerii nepoților. Această latură sumbră a obligațiilor funerare se face clar auzită în țipetele MC-ului care anunță darurile. „Al cui e porcul ăsta?" – se aude vocea lui într-o boxă. „Al cui e bivolul ăsta?" Într-un adăpost cu acoperiș de tablă, dedesubt, agenții guvernamentali evaluează calitatea și mărimea fiecărui dar în vederea impozitării. La finalul ceremoniei, inventarul minuțios va fi înmânat familiei, care, la rândul ei, va trebui să întoarcă gestul când va muri cineva din familiile de pe listă.

Dar în Toraja înmormântările sunt și o mare distracție. O înmormântare e o combinație de nuntă, majorat și reuniune de familie, întrecând cu mult veselia priveghiurilor irlandeze. Înmormântările generoase sunt șansa de a socializa, de a mânca și a bea pe săturate, de a te bucura de jocuri și divertisment.

Rudele sprijină cadavrul lui Pangkung Rante Rante, despre care se crede că a murit la 115 ani, pentru a-l cinsti. Acest obicei rar întâlnit, numit *dipatadongkon,* e practicat numai în familiile din clasa superioară.

Unii chiar stabilesc conexiuni pentru viitoare joburi sau întrezăresc potențiali parteneri de viață. Se organizează lupte între bivoli-de-apă. („Fără pariuri – anunță MC-ul. E o familie creștină și poliția e aici. Familia nu susține jocurile de noroc.") Se aude un strigăt care îi cheamă pe cei mai puternici să mute sicriul spre turn. Cel puțin 50 de tineri apucă bețele de bambus. Ei încantează în timp ce înconjoară platoul, iar sicriul din mâinile lor urcă și coboară, pe măsură ce versurile devin tot mai deocheate: se pomenesc detalii anatomice, dimensiuni și abilități sexuale. Începe o bătaie cu apă. Purtătorii sicriului au pahare de plastic și se udă între ei, dar nu-i uită nici pe invitați.

„Poți să te mai scuzi de la o nuntă, dar la o înmormântare e musai să vii" – spune Daniel Rantetasak, 52 de ani, stând într-o după-amiază însorită în secțiunea pentru VIP-uri, la înmormântarea lui Lassi Allo To'dang, bunicul Dindei. Daniel socotește că a fost la peste 300 de înmormântări de-a lungul vieții. Spune că la o înmormântare ca asta ar trebui sacrificați cel puțin 24 de bivoli. Uneori, numărul lor depășește 100. La o medie de 20 de milioane de rupii pe cap de bivol (1.425 $) – dar și mult mai mult în cazul animalelor cu pete, mai prețuite – o înmormântare de elită poate depăși 400.000 $, socotind doar bivolii, plătiți prin obligații sociale și de numeroasele rude care trimit bani din străinătate. Prețul crește când se adaugă mâncarea și băutura pentru sute de invitați și adăposturile provizorii de bambus pentru vizitatori. Oamenii își cheltuiesc banii pe înmormântări, chiar dacă e un efort pentru ei să plătească 10.000 $ taxa de studii universitare. O femeie își amintește că bunica ei îi spunea că n-aveau bani pentru colegiu. Dar după câteva săptămâni, bunica a cheltuit mii de dolari pentru porci la înmormântarea unei rude. „Am fost o victimă a tradiției" – mai spune femeia. O zicală des auzită în Toraja este că oamenii de aici trăiesc pentru a muri.

Și totuși unii turiști occidentali care vin în Toraja ca să caute elementele păgâne exotice ale înmormântărilor descoperă că legăturile dintre oameni, contactul natural cu morții și distracția în sine îi ajută să-și schimbe abordarea față de obiceiurile propriei culturi. „În Spania, cel mai rău lucru care se poate întâmpla într-o familie e să moară cineva – spune Antonio Mouchet, consultant IT, venit ca turist din Madrid. Noi, occidentalii, nu ne gândim la sfârșitul nostru. Aici se pregătesc ani de zile."

Îmi feresc ochii când sunt sacrificați bivolii. În total, vor fi uciși 55. Pentru sensibilitățile occidentale, pare brutal. Dar cei din Toraja se uită fără să clipească. Grija lor este pentru grup, nu pentru individ – spune Stanislaus Sandarupa, torajan de fel și lingvist antropolog la Universitatea Hasanuddin, din Makassar. Obligația bivolului – spune el – este să furnizeze carne, ca să asigure existența omului. Omul, la rândul lui, trebuie să aibă grijă de specie și să se asigure că va rezista în timp.

ÎN TIMP CE ÎNMORMÂNTAREA are loc în oraș, un alt set de ceremonii se derulează la țară. August nu este doar luna de înmormântări, ci și de *ma'nene'* – „a doua înmormântare", pe care familiile o țin o dată la câțiva ani, când se întorc la mormintele străvechi

Bivolii-de-apă din Toraja sunt crescuți pentru a fi sacrificați. Până atunci, băieții au grijă de ei cu dragoste și mândrie, așa cum s-ar ocupa de un armăsar pur-sânge sau de o mașină scumpă. La înmormântare, sunt uciși cu o lovitură de macetă în jugulară. Cu cât sunt sacrificați mai mulți, cu atât crește prestigiul familiei.

ca să le curețe, să le aducă morților gustări și țigări, să scoată puțin la soare trupurile de mult îngropate și să le schimbe în haine curate. Daniel Seba Sambara prezidează o adunare din care fac parte soția lui, o fiică și o nepoată, un fiu, un ginere și mulți alții, adunați în jurul unei mari cripte de familie aflate în bătaia brizei, cu vedere spre o vale. Daniel poartă pantaloni noi și pare ușor surprins, ca și când ar trage cu ochiul de după ochelarii lui noi, cu rame subțiri de metal. A murit în 2012, după 20 de ani de diabet. E prima oară când îl vede familia, după ce a fost înmormântat. Săptămâna asta, pentru ceremonia ma'nene', a fost scos afară împreună cu vreo 12 rubedenii moarte de mult mai multă vreme, care îi țin companie în criptă.

Relaxat și în formă, Pieter, fiul lui Daniel, i-a călcat pe urme în afacerile cu construcții din provincia Papua, la peste 2.000 km distanță. Pieter poartă un tricou portocaliu cu guler, foarte la modă. Vorbește excelent engleza. Fiica lui, Mona, inginer civil, le arată celor din jur fotografiile de pe mobil, făcute în Cincinnati, unde a fost în tabără cu corul. Pieter și familia lui sunt niște torajani absolut moderni.

Și atunci, cum se simte el văzându-și tatăl mort de trei ani proptit de o coloană din stucatură și înconjurat de rude? Mândru. Și încântat. Trupul tatălui său e relativ intact și ușor de recunoscut, spre deosebire de cele ale altor rude care zac lângă el și arată mai degrabă ca niște schelete de Halloween.

Daniel are pielea netedă. Unghiile și barba i-au mai crescut de când nu l-au mai văzut – exclamă rudele. Cu ani în urmă, a fost poreclit Ne'Boss – Bunicul Boss – datorită succesului său, căci s-a îmbogățit pornind de la zero și muncind din greu. Starea cadavrului îi arată lui Pieter că și el va prospera. „Nu oricine arată așa... Asta le va aduce succes copiilor și nepoților lui" – spune el bucuros. Am trăit acest moment cu mare agitație. În fond, noi, occidentalii, ne crispăm toți la vederea unui cadavru. Dar față în față cu mai multe, m-am regăsit neașteptat de calmă și interesată. Toată lumea are un aer festiv, poartă culori aprinse și în mod clar se bucură. În aer plutește un miros ușor muced, ca și cum niște pături jilave ar fi fost lăsate la păstrare mai mulți ani. Priveliștea e în mod clar ciudată, dar, lucru surprinzător, nu e nici neplăcută, nici macabră. „Modul în care manevrează ei cadavrele nu e deloc înspăimântător" – spune Ki Tan, un indonezian care a crescut în Olanda, în timp ce privește o familie care interacționează cu rudele defuncte, între care și un copil de un an, mort de 38 de ani. În apropiere, o turistă de 21 de ani din Berlin care colindă prin lume cu rucsacul în spate, cade pe gânduri. „Mă consider foarte norocoasă să văd așa ceva" – spune Maria Hart, amintindu-și cu tristețe că moartea bunicului ei a îndurerat-o atât de mult, încât a refuzat să meargă la înmormântare. „Pe plan personal, mă consolează întrucâtva tradiția" – spune Kathleen Adams, antropolog la Universitatea Loyola, din Chicago, care trăiește de o vreme printre torajani și morții lor.

CE E IMPORTANT – spun torajanii – este că ei nu sunt doar niște indivizi. Moartea unui om echivalează cu ruperea unei singure ițe dintr-o țesătură financiară, socială și emoțională foarte complexă, care face legătura cu trecutul, prin strămoși, și cu viitorul, prin copii. Cum au ajuns torajanii la aceste credințe? Mă întreb... Du-te și întreabă-l pe Kambuno – spun oamenii. El e cel care știe răspunsurile.

Urmărește o ceremonie *ma'nene*, sau „a doua înmormântare", și ascultă cum vorbesc torajanii despre relația lor cu morții. Găsești filmul pe *ngm.com/more*.

În căutarea lui Kambuno, pornim din orășelul Pangala spre nord, pe un drum șerpuit, ocolind câmpuri de orez și străbătând sat după sat. Vânzători, motocicliști și trecători ne îndrumă. Toată lumea știe unde stă Kambuno. Două școlărițe cu cămăși albe, fustițe bleumarin și cravate negre sar în mașină ca să ne arate pe unde s-o luăm. Când drumul pentru mașini se termină, mergem mai departe pe jos, pe un traseu stâncos și abrupt.

Îl găsim pe Petrus Kambuno, un tip slab și vânos, aproape fără dinți, dar cu barbișon, cosind la o margine de drum. „Aveți noroc că m-ați găsit – spune el. N-a mai rămas nimeni, în afară de mine, care să știe poveștile astea." Susține că ar avea 90 de ani. Deapănă o poveste asemănătoare cu *Geneza*, dar centrată pe Toraja. „Aici, Dumnezeu a creat bărbatul în cer și femeia din Pământ" – spune el. Privind terasele de orez verde deschis, înrămate

Tini Patiung izbucnește în lacrimi chiar înainte ca un grup de bărbați să-i conducă mama spre mormânt. Ester Patiung a murit în urmă cu 10 luni, la 62 de ani. Trupul neînsuflețit a fost păstrat în casă, timp în care s-au luat decizii cu privire la ceremonia funerară.

în acvamarinul cerului, chiar îți vine să crezi că Dumnezeu a ales acest loc pentru Eden.

Kambuno continuă: Dumnezeu le-a dat daruri de bambus și banane de pe Pământ, betel și lămâi verzi din Cer. „El ne-a poruncit să folosim aceste lucruri care le fac oamenilor plăcere, ca să ne ușurăm suferința și să ne înseninăm dacă suntem triști că a murit cineva."

Îmi dau seama că nu pun întrebarea corectă. Se pare că torajanii sunt mai profund legați decât noi de modul în care simt moartea oamenii de pretutindeni: dorința de a păstra legătura cu cei dragi, în trup și spirit; de a crede că oamenii nu mor cu adevărat de tot; și dorința de a avea – dar și de a deveni, la rândul tău – un strămoș. Deci întrebarea nu este de ce fac torajanii ceea ce fac, ci de ce facem noi ceea ce facem. Cum de am ajuns să ne distanțăm atât de mult de moarte, care, la urma urmelor, e doar o parte din viață? Cum am ajuns să pierdem sentimentul legăturilor pe care le avem unii cu alții, cu locul nostru în societate și în univers?

Kambuno arată spre cripta familiei lui, unde spune că se află mai bine de zece rubedenii. „Tatăl meu e acolo – spune el. Dar eu sunt aici, deci el nu e cu adevărat mort. Mama mea e acolo, dar eu am fiice, deci ea nu e cu adevărat moartă. Fiicele mele au fost primite în schimbul mamei mele. Eu am fost primit în schimbul tatălui meu." □

Cristina Banne, care a murit în 2011, e ridicată de fiul ei, Bartolomeus Bunga', în timp ce nepotul Jerry Putra Bunga' face un semn că totul e bine. Cum peste o jumătate dintre cei născuți aici trăiesc departe de Toraja, înmormântările readuc familiile laolaltă.

Zăpada îndulcește liniile unui defileu din partea de nord a Armeniei, numit Jardi Dzor, „canionul masacrului", unde se spune că forțele turce au împușcat circa 4.000 de armeni în 1920.

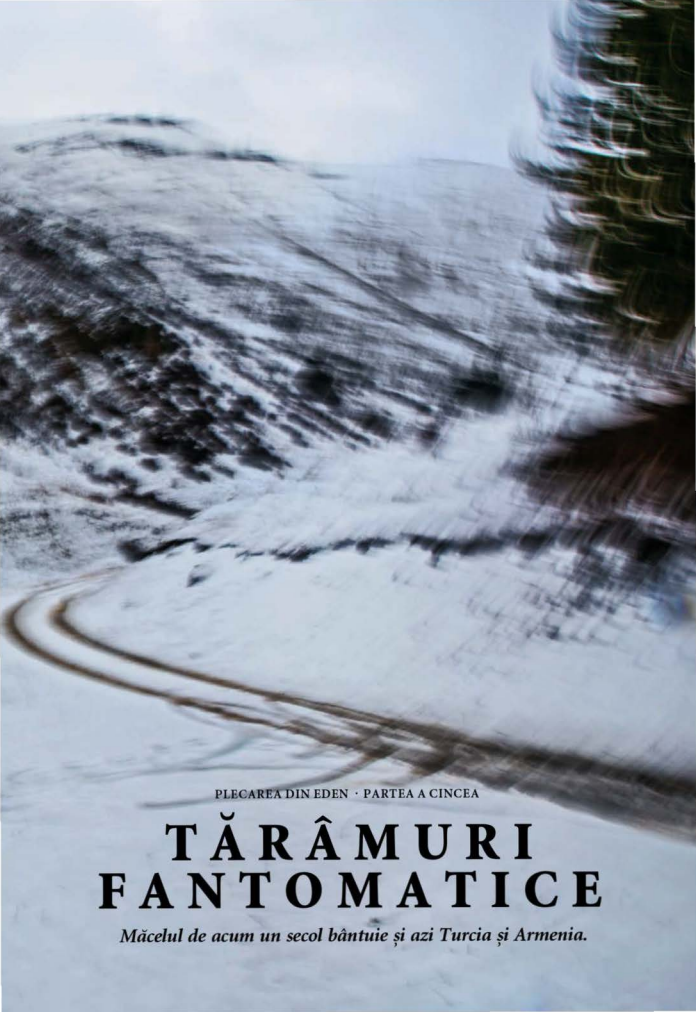

PLECAREA DIN EDEN · PARTEA A CINCEA

TĂRÂMURI FANTOMATICE

Măcelul de acum un secol bântuie și azi Turcia și Armenia.

Prietenia durabilă dintre familia creștină armeană a lui Nuran Taș (al doilea din stânga) și familia lui Nizamettin Çim, musulman kurd (în centru, în spate), al cărui bunic le-a adăpostit pe rudele lui Taș de intoleranță,

contrastează cu istoria tensiunilor etnice din Estul Turciei, unde populația armeană a fost în mare parte ucisă sau expulzată în Primul Război Mondial. Guvernele armean și turc încă nu au stabilit o astfel de încredere și prietenie.

Text: Paul Salopek • Foto: John Stanmeyer

Un milion de armeni – unii spun că mai mulți, alții că mai puțini – au fost uciși acum un secol în Imperiul Otoman, precursorul Turciei moderne.

Un cenotaf de piatră din Erevan, capitala Armeniei, comemorează tragicul eveniment: Medz Yeghem, sau „marea catastrofă" a poporului armean. În fiecare primăvară, pe 24 aprilie, când au început pogromurile, mii și mii de pelerini urcă pe un deal din oraș până la acest altar. Trec în șir pe lângă o flacără eternă, simbol al memoriei veșnice, și depun flori care alcătuiesc un mic munte. La vreo 100 km spre nord-vest și la câteva sute de metri de granița turcă, se află ruinele unui monument mai vechi și, poate, mai potrivit al amărăciunii celor trăite de armeni: Ani.

Ce este Ani? A fost capitala medievală a unui regat puternic, de etnie armeană, cu centrul în partea de est a Anatoliei – întinsa peninsulă asiatică alcătuiește în ziua de azi cea mai mare parte a Turciei –, intersectat de ramificațiile nordice ale Drumului Mătăsii. Era o metropolă prosperă, animată de energia a 100.000 de suflete. Bazarele sale erau înțesate de blănuri, mirodenii, metale prețioase. O apăra un zid înalt de piatră spălăcită. Renumită drept „orașul celor 1.001 biserici", Ani rivaliza cu gloria Constantinopolului. Era floarea culturii armene. Azi se surpă încet, pe un platou izolat, părjolit de soare, presărat cu biserici prăbușite și străzi goale, printre ierburi îngălbenite – o ruină tristă bătută de vânturi. Am mers până acolo. Merg prin lume. Retrasez cu pasul drumurile primilor noștri strămoși care au părăsit Africa pentru a cutreiera lumea. În toată călătoria mea, nu am văzut loc mai frumos sau mai trist decât Ani.

„Nici măcar nu-i menționează pe armeni" – se minunează Murat Yazar, ghidul meu kurd.

Și asta-i adevărul: indicatoarele plasate de guvernul turc pentru informarea turiștilor nu-i pomenesc pe ziditorii orașului Ani. În mod intenționat. În Ani n-au mai rămas armeni. Nici măcar în analele oficiale. Așadar, așa cum dealul Tsitsemakaberd, din Erevan, îndeamnă la amintire, Ani este un monument înălțat uitării.

Una dintre cele mai vechi și mai spinoase

Anul trecut, Biserica Apostolică Armeană, una dintre cele mai vechi comunități creștine din lume, a sanctificat toate victimele genocidului armean din vremea Imperiului Otoman, uriașul stat multietnic din care s-a născut Turcia de azi. O femeie cu văl asistă la ceremonia de canonizare la Ejmiatsin, în Armenia.

dispute politice din lume – impasul toxic din cauza căruia Armenia și Turcia sunt împotmolite de generații în ostilitate, în dușmănie, în extremism naționalist – se poate rezuma la analizarea la nesfârșit a trei silabe: genocid. Cuvântul este încărcat de înțelesuri alternative, de nuanțări, de controverse. Organizația Națiunilor Unite îl definește drept una dintre cele mai grave crime: încercarea de a extermina întregi popoare sau grupuri etnice, rasiale ori religioase. Dar când se aplică? Câți trebuie să fie măcelăriți? Cum cântărești fapta în raport cu intenția? După ce barem cutremurător?

Versiunea armeană: este anul 1915. Primul Război Mondial a început acum nouă luni. Europa își mănă tinerimea în foc. Imperiul Otoman, vast și multicultural, cea mai mare putere musulmană din lume, s-a aliat cu Germania. O minoritate armeană creștină importantă, odinioară atât de pașnică și de încredere încât sultanii îi spuneau *millet-i sadıka*, națiunea loială, este acuzată pe nedrept de răzvrătire și că ar fi trecut de partea dușmanului rus. Mai mulți lideri otomani iau hotărârea de a rezolva „problema armenească" prin exterminare și deportare. Soldații și grupările militante kurde locale împușcă bărbați armeni. Femeile sunt violate în masă. În sate și cartierele armenești se dezlănțuie jaful, bunurile sunt confiscate. Morții înfundă râurile și fântânile. Orașele duhnesc a putrefacție. Supraviețuitorii – coloane de femei și copii în zdrențe – se târăsc sub amenințarea baionetelor

prin deșerturile fără apă ale Siriei învecinate. (Astăzi nu mai trăiesc în Armenia decât trei milioane de armeni; între opt și zece milioane sunt risipiți prin diaspora.) Populația armeană a Imperiului Otoman se reduce de la circa două milioane la mai puțin de 500.000 de locuitori. Majoritatea istoricilor numesc împuținarea aceasta primul genocid adevărat al lumii moderne.

„Sunt convins că în întreaga istorie a rasei umane nu se mai găsește un episod la fel de oribil – scria Henry Morgenthau, Sr., ambasadorul S.U.A. la Constantinopol pe atunci. Marile masacre și persecuții ale trecutului par aproape insignifiante în comparație cu suferințele rasei armene în 1915."

până și nume mari ca Orhan Pamuk, romancier turc și laureat al Premiului Nobel, au fost dați în judecată pentru denigrarea spiritului turc sau a statului turc.

„Sperăm și credem – declara Recep Tayyip Erdoğan, pe atunci prim-ministru, într-un discurs atent formulat, în 2014 – că două popoare care au împărțit o geografie unică și străveche, care au în comun obiceiuri și uzanțe, vor putea sta de vorbă despre trecut în mod matur și își vor putea aminti pierderile de ambele părți în mod decent."

Ce putere specială are cuvântul „genocid"?

Diaspora armenească finanțează de zeci de ani campanii de lobby pentru ca guvernele lumii să

Impasul toxic din cauza căruia Armenia și Turcia sunt împotmolite de generații în extremism naționalist se poate rezuma la analizarea la nesfârșit a trei silabe: genocid.

Autoritățile turce neagă categoric relatarea aceasta. Versiunea lor despre „așa-zisul genocid" sună astfel: țara trăiește un apogeu istoric al nebuniei, un război civil. Armenii suferă, e drept. Dar suferă și multe alte grupuri rămase captive în Imperiul Otoman în timpul destrămării lui în Marele Război: etnici greci, creștini sirieni, yazidiți, evrei – chiar și turcii înșiși. Sângele curge din toate părțile. Nu există niciun plan sistematic de exterminare. Iar estimarea armenilor cu privire la numărul de morți este exagerată, au murit mai puțin de 600.000. Mai mult, mulți armeni erau, de fapt, trădători: mii și mii s-au alăturat trupelor invadatoare ale fraților lor întru credință, armata țaristă rusă.

În Turcia, a pune la îndoială poziția aceasta oficială atrage riscuri și în ziua de azi. Cazurile de acționări în judecată s-au mai împuținat, dar judecătorii turci consideră termenul „genocid" provocator, incendiar, o insultă la adresa națiunii. Când au vorbit despre calamitatea armeană, aplice termenul acesta evenimentelor din perioada otomană. Sunt în Diyarbakır, oraș kurd din Estul Turciei, și intervievez pe cineva într-o biserică armenească redeschisă recent – un gest mărunt și fragil de conciliere turco-armeană –, când un bărbat se apropie de mine cu pași mari.

„Recunoașteți genocidul?" – mă somează el. E armean. E agitat. Mă privește fix în ochi.

Sunt luat prin surprindere. Îi spun că lucrez.

„Nu-mi pasă – spune el. Recunoașteți genocidul sau nu?"

Las jos pixul. Își repetă întrebarea, iar și iar. Îmi spune: Nu sunt o stafie.

PROBLEMA MEMORIEI: să nu uiți niciodată. Dar bineînțeles că uităm. Până la urmă, uităm întotdeauna.

„Oamenii se războiesc de mii de ani – observa jurnalistul și scriitorul polonez Ryszard Kapuściński –, dar de fiecare dată pare că acesta e primul război purtat vreodată, de parcă toată

Imperii și exil

Prinsă între două imperii în destrămare, cel rus și cel otoman, regiunea numită pe atunci Platoul Armenesc – partea de est a Anatoliei – și-a pierdut aproape toți armenii după izbucnirea Primului Război Mondial. Istoricii estimează că au fost uciși sau strămutați între 500.000 și 1,5 milioane în ceea ce armenii numesc genocid, denumire respinsă de Turcia.

Călătoria de 34.000 km a lui Paul Salopek îl duce prin zone unde evenimentele de mult trecute sunt sursa tensiunilor din prezent.

Conflict înghețat
Etnicii armeni controlează Nagorno-Karabah de la armistițiul din 1994 între forțele azere și armene. Azerbaidjanul revendică în continuare regiunea.

Punctul de cotitură
Turcii și armenii trăiau împreună de secole, în general pașnic. Dar în 1914, naționaliștii turci s-au alăturat Germaniei și au început să se teamă de înțelegeri secrete ale Armeniei cu Imperiul Rus.

*PENTRU REPORTAJUL DE FAȚĂ, SALOPEK A FĂCUT UN OCOLIȘ PRIN ARMENIA ȘI NAGORNO-KARABAH.
**CONTURURILE URMĂRESC GRANIȚELE ADMINISTRATIVE DIN IMPERIUL OTOMAN ȘI CEL RUS.

LAUREN C. TIERNEY, NGM. SURSE: DATE ALE RECENSĂMÂNTULUI DIN 1914 DIN IMPERIUL OTOMAN (RELIGIOASE); DATE ALE RECENSĂMÂNTULUI DIN 1897 DIN IMPERIUL RUS (LINGVISTICE)

Pe 24 aprilie 2015, cea de-a 100-a comemorare a începutului unui măcel în masă pe care mulți istorici îl consideră primul genocid al erei moderne, mulțimea străbate Erevanul, capitala Armeniei, într-o procesiune

cu torțe pentru cinstirea celor uciși. La evenimentul anual, în parte memento sumbru, în parte adunare naționalistă, doliul poate capăta tentă politică – participanții arzând uneori drapelul turc.

Nektar Alatuzyan, în vârstă de 102 ani, avea un an când au început masacrele și deportările armenilor în Turcia. Familia ei, salvată de pe un munte de pe coasta sudică a Turciei de un vas francez, s-a refugiat în Egipt; în 1947,

s-a stabilit în Armenia cu soțul și copiii. În Armenia, ultimii martori oculari ai episodului numit de armeni Medz Yeghern, „marea catastrofă", sunt considerați tezaure vii. Rămân tot mai puțini să spună poveștile familiilor lor.

lumea a repornit de la zero."

Într-un oraș mic de lângă Erevan, un bătrân uscat de vreme stă gârbovit pe o canapea. Îl cheamă Khosrov Frangyan. E înfofolit împotriva unui frig inexistent – cu pături, cu un pulover flaușat, cu o căciulă tricotată, cu șosete trase peste mâinile noduroase – fiindcă inima și venele îi sunt vechi de când lumea. Are 105 ani. E unul dintre ultimii supraviețuitori ai masacrelor împotriva armenilor. Bătrânii aceștia firavi, acum majoritatea dispăruți, sunt prețuiți în Armenia ca eroi naționali. Fiindcă sunt ultimele legături palpabile cu crima din 1915. Fiindcă sunt un reproș viu adus negării. Și-au repetat poveștile de atâtea ori, încât par să le spună sec, detașat, pe dinafară – sunt uzate, ca niște monede netezite de 50 de metri! Aș vrea să mănânc acum banane ca atunci! Nu vreau să uit bananele acelea!" Fiica lui Frangyan, ajunsă la vârsta a doua, clatină din cap. Își cere scuze. Bătrânul e confuz – spune ea. Dar nu e confuz. Am fost în ținutul lui, în provincia Hatay, din Turcia. M-am oprit aproape de satul lui de pe vremuri, printre livezi încărcate de mandarine și lămâi. Chiar este un paradis subtropical. Și am privit de pe un deal aflat pe malul aceleiași mări albastre în care au aruncat ancora vasele militare. Salvarea lui întâmplătoare mi-a amintit, tulburător, de încheierea *Împăratului mușteloi*, acea frescă a răului omenesc: cum au ajuns în sfârșit adulții pe țărmul unei insule izolate unde naufragiaseră copii nevinovați – care, nesupravegheați, învoluaseră,

Când se încheie oficial un genocid? În ce punct se termină actul de anihilare în masă – sfârșit, documentat, finalizat?

de atâta folosire.

„Aveam cinci ani când au venit turcii – spune gâfâit Frangyan. Ne-au gonit în sus pe munte."

Spune cioburi de poveste. E un incident celebru din timpul genocidului. Vreo 4.700 de locuitori din șase sate armenești, dintr-o zonă care se află acum în partea de sud a Turciei, s-au refugiat pe un munte de pe coastă, Musa Dağ. Au rostogolit bolovani peste urmăritorii turci. Au rezistat mai bine de 40 de zile. Supraviețuitorii disperați fluturau o pancartă improvizată în văzul vaselor cu aburi care treceau pe lângă țărmul mediteraneean. „CREȘTINI ÎN PRIMEJDIE – AJUTOR". Printr-un miracol, i-au salvat niște nave militare franceze, care i-au dus în Egipt, în exil.

Ochii cărpuri ai lui Frangyan sunt apoși și tiviți cu roșu. Nu insistă, ca unii armeni, pe orori, pe execuțiile grăbite ale părinților în curți, pe violuri în masă, pe decapitări. Nu. Dar ridică tonul când își amintește roadele satului său pierdut. „Grădinile! Bunicul avea smochini – erau înalți devenind ucigași – în chip de salvatori.

Acum un secol, marina franceză îi salva pe Frangyan și pe familia lui. Dar cine-i va salva pe marinarii francezi de întunericul din om? Și pe noi, ceilalți, cine ne va salva?

PLEC DIN AFRICA, pe jos. Călătoresc pe urmele strămoșilor noștri din epoca de piatră. Peste tot unde apăreau pionierii aceștia, dispăreau ceilalți hominini localnici. Se făceau nevăzuți.

În Estul Turciei, trec pe lângă ferme armenești părăsite. Din dărâmăturile lor, din încăperile fără acoperiș au crescut copaci. Trec pe lângă biserici armenești vechi prefăcute în moschei. Mă așez la umbra pestriță a livezilor de nuci plantați de victimele de demult ale marșurilor morții.

„Ne-am luptat cu armenii, au murit mulți" – spune Saleh Emre, primarul morocănos, cu părul alb, al satului kurd Taşkale. Se înmoaie dintr-odată. „Cred că n-a fost drept. Aici era casa lor."

Comunitățile pastorale din partea de sud-est a Turciei pasc oile unde răsunau cândva chemările ciobanilor kurzi, armeni, arabi și turci. Imperiul Otoman, mozaic de etnii și mare antrepozit cultural, s-a mistuit în Primul Război Mondial în flăcările ultranaționalismului. Azi, trăiesc în Turcia câteva zeci de mii de armeni – față de cei 8-10 milioane din diaspora globală.

Kurzii musulmani au o poziție ciudată în istoria violentă a Estului Turciei. Dintr-un corp de jandarmi de frontieră care se ocupau de munca murdară a otomanilor acum un secol, au devenit o minoritate etnică asediată, care cere mai multe drepturi politice în Turcia modernă. Acum, statutul de victimă îi leagă pe mulți kurzi de vecinii lor armeni de mult plecați.

Emre spune că familia lui a cumpărat de la armeni terenul pe care se află satul lui. A fost foarte ieftin. Lasă afirmația să-și facă efectul. Marchează numele unor orașe din apropiere a căror populație era, odinioară, majoritar armeană: Van, Patnos, Ağrı. Acum, mai locuiesc în ele armeni puțini sau deloc.

Când se încheie oficial un genocid? În ce punct se termină acțiunea de anihilare în masă – sfârșită, documentată, finalizată? În niciun caz când încetează focurile de armă. (Ar fi mult prea devreme.) Cumva când dispare fiecare mort în parte din lanțul amintirilor umane? Sau când se așază în ultimul sat pustiit o nouă populație, o nouă limbă, un nou nume? Sau se pecetluiește, în sfârșit, când se instalează regretul?

Înaintez încet spre nord, împreună cu ghidul meu, Murat Yazar. Străbatem stepe tot mai îngălbenite, în care lupii ne trec pe dinainte, se opresc ca să se uite peste umăr în tăcere, apoi pleacă mai departe. Trecem pe lângă Muntele Ararat. Vârful de 5.137 m lucește spre răsărit, presărat cu albul zăpezii. Biblia îi leagă numele de ancorarea la altitudine a lui Noe. E un vulcan

Arcadele Bisericii Surp (Sfântul) Garabed, din Çüngüş, în Estul Turciei, amintesc de gloria trecută a culturii armene de aici. Multe biserici vechi din inima fostelor ţinuturi armeneşti au căzut în ruină sau au fost transformate în moschei.

Totuși încercările de reconciliere pornite din societatea civilă, conduse adesea de kurzi minoritari din Turcia, au contribuit la reconstruirea uneia dintre cele mai mari biserici armenești din Orientul Mijlociu, în Diyarbakır.

Arif Oruç (dreapta de tot) și familia lui armeană musulmană duc o viață prosperă lângă orașul turcesc Batman. Acum un secol, mii de armeni s-au convertit la islamism ca să scape cu viață – sau când, rămași orfani, au fost adoptați de

familii turce și kurde. Dezbaterea despre eticheta cu care trebuie asociat masacrul armenilor se poartă, în Turcia, cu o atitudine tot mai deschisă, iar descendenții „armenilor ascunși" se confruntă, pentru prima oară, cu propriul trecut.

frumos, sacru pentru armeni. (O concepție populară greșită spune că până și potcapul preoților apostolici armeni și-a luat forma de la conul Araratului.) În august 1834, meteorologul rus Kozma Spasski-Avtonomov a urcat până pe vârful lui înghețat. Araratul se înalță atât de sus, încât s-a gândit că de pe el ar putea vedea scânteierea stelelor și ziua. Expediția lui a fost emblematică pentru Anatolia: căuta să deslușească ceva mereu prezent, dar invizibil. E un peisaj bântuit de absențe.

„TRAUMA ALEASĂ" este termenul folosit de Vamik Volkan, expert în psihologie politică, pentru o ideologie – o perspectivă asupra lumii – în care durerea ajunge să constituie baza identității. amintesc și revendic" – e sloganul comemorării.

Dar ce se revendică?

Aceasta e întrebarea esențială pe care și-o pun armenii. Ce este trecutul, călăuză? Sau capcană?

Episcopul apostolic Mikael Ajapahian, din orașul armenesc Gyumri: „În Armenia nu există dușmănie față de Turcia. Nu avem nimic cu turcii de rând. Dar Turcia trebuie să depună toate eforturile – toate eforturile – ca să vindece rănile."

Elvira Meliksetyan, activistă pentru drepturile femeilor: „Nu știm ce vrem. Dacă totul ne amintește de poverile trecutului, ne pierdem viitorul, nu-i așa? Nu avem nicio strategie. Victimizarea asta ne face niște cerșetori."

Ruben Vardanyan, filantrop miliardar:

„Dacă totul ne amintește de poverile trecutului, ne pierdem viitorul, nu-i așa? Victimizarea asta ne face niște cerșetori." Elvira Meliksetyan, activistă pentru drepturile femeilor

Se aplică națiunilor ca întreg, dar și indivizilor. Trauma aleasă unifică societățile brutalizate de violențe în masă. Dar poate să și atâțe un naționalism orientat spre interior.

Îmi croiesc drum prin Caucazul Mic și trec din Turcia în Republica Georgia. Dau cu pietre ca să dobor mere înghețate din copacii dezgoliți. Mă opresc la Tbilisi și iau trenul de noapte spre Erevan. E 24 aprilie, cea de-a 100-a comemorare a genocidului armean.

Capitala Armeniei e plină de afișe enorme. Pe unul, mai multe arme – un iatagan, o pușcă, un topor, un șreang – formează numărul 1915. Un altul alătură fără menajamente un fes otoman și mustața turcească „pe oală" de mustața „perie" și cărarea într-o parte ale lui Adolf Hitler. Cel mai puțin agresiv simbol al doliului este și cel mai izbitor: florile de nu-mă-uita. Milioanele de petale violet înseninează parcurile și scuarurile Erevanului. Corolele lor sunt reproduse pe afișe, pe abțibilduri, pe insigne: floarea genocidului. „Îmi „O sută de ani mai târziu, învingătorii suntem noi. Am supraviețuit. Suntem puternici. Așadar, pasul următor e să mulțumim și să-i răsplătim cumva pe cei care ne-au salvat, inclusiv turci. Acum o sută de ani, unii dintre bunicii lor i-au salvat pe bunicii noștri. Trebuie să facem legătura între povești." (Vardanyan sponsorizează Premiul Aurora, pentru cinstirea eroilor neomagiați care salvează victime ale genocidului.)

Se organizează un marș cu torțe. Se deschid expoziții foto. Are loc un concert System of a Down, formație rock din diaspora armenească din Los Angeles. („Ăsta nu e concert rock-and-roll! Pentru ucigașii noștri, e răzbunare!") La Tsitsernakaberd, cu flacăra lui eternă – cenotaful de pe deal – se îmbulzesc diplomați, academicieni, activiști, oameni de rând. La o conferință pentru prevenirea genocidelor, un istoric american argumentează sec necesitatea ca Turcia să ofere compensații. „Nu este o propunere absurdă sau fără obiect" – sugerează el – ca Turcia să

cedeze Armeniei cele șase provincii tradițional armenești din Imperiul Otoman. (Germania a plătit peste 70 de miliarde de dolari despăgubiri către victimele atrocităților naziste.)

Povestea cea mai sfâșietoare din câte aud în ocolul meu prin Armenia vine de la un tânăr cu ochii ca niște guri de canal deschise.

„Eram mic, aveam cel mult un an. Eram în spital, pe moarte. Aveam pneumonie – pneumonie cred că era. Doctorii n-aveau ce să-mi facă. O turcoaică de la maternitate a văzut-o pe mama cum plângea. I-a cerut voie să mă ia în brațe. Și-a descheiat rochia. M-a luat de glezne și m-a lăsat în jos, prin fața ei. Parcă mă născtea iar. De șapte ori a făcut așa. A spus rugăciuni. A strigat: «Să scape copilul ăsta!»"

Și?

„M-am făcut bine." Dă din umeri. „Turcoaica mi-a salvat viața."

Ara Kemalyan, soldat de etnie armeană, îmi spune povestea aceasta într-o tranșee de pe front, la vreo 250 km sud-est de Erevan. Se aud *pocnetele* focurilor de armă în depărtare. Un soare alb, prăfos. De sârma ghimpată atârnă conserve ruginite – sistem primitiv de alarmă împotriva atacurilor prin surprindere. Timp de peste 20 din cei 38 de ani ai lui, Kemalyan, combatant din regiunea separatistă Nagorno-Karabah, a luptat contra soldaților (foști prieteni și vecini cu el) trimiși de Azerbaidjan, stat secular musulman. În disputele pentru Nagorno-Karabah au murit, de la sfârșitul anilor 1980, până la 30.000 de oameni, în mare parte civili, de ambele părți, iar sute de mii au fost strămutați. Războiul acesta mărunt și otrăvitor care paralizează Caucazul nu are aproape nimic de-a face cu violențele mai vechi din vremea otomanilor. Dar Kemalyan o numește în continuare pe femeia de la spital, moașa din Azerbaidjan care l-a salvat cu magia ei, „turcoaică" dușmană. Spectrele anului 1915 i-au pus stăpânire pe inimă.

ÎNAINTE SĂ PĂRĂSESC ținutul acesta fantomatic, mă întorc la Ani. Ruina medievală din Turcia. Monumentul înălțat negării. De data asta, îl văd din partea armenească a granței.

Frontiera închisă dintre Armenia și Turcia este una dintre cele mai ciudate granițe din lume. Turcia a blocat trecerile pe uscat în 1993, din solidaritate cu Azerbaidjanul în războiul din Nagorno-Karabah. Partea armenească rămâne și ea închisă, în parte ca urmare a presiunii din diaspora împotriva normalizării relațiilor cu Turcia. Rezultatul: drumurile care străbat o răspântie plină de povești – nodul dintre Asia și Europa – nu duc nicăieri. O gară de pe partea armenească nu a mai văzut locomotivă de 22 de ani. Un funcționar somnoros mătură biroul gării o dată pe zi, în timp ce șinele se descompun în tăcere. (Totuși o companie aeriană-fantomă are zboruri directe Armenia-Turcia; funcționează dintr-un birou oarecare din Erevan.) Ca urmare, au de suferit economiile ambelor țări. Oamenii de o parte și de cealaltă sunt separați, izolați, mai săraci.

Armata rusă păzește partea armenească a granței cu Turcia, ca parte a unui pact de apărare reciprocă. Așa își menține Moscova influența în regiunea strategică. Priveliștea e suprarealistă: rânduri de sârmă ghimpată armenești, turnuri de observație rusești și puncte de control se deschid spre câmpiile Turciei, care și-a demilitarizat partea ei de granță cu mulți ani în urmă. Trupele rusești și armene stau față în față cu ciobani turci. Ciobanii le fac cu mâna.

„Eu mereu țin focul aprins în bucătărie – spune Vahandukht Vardanyan, o armeancă rumenă în obraji, a cărei fermă se află de partea cealaltă a sârmei ghimpate față de Ani. Vreau să le arăt turcilor că suntem tot aici."

Urc pe un delușor, aproape de casa ei, unde coboară pelerinii armeni din autocare. Turiștii vin să privească cu dor peste gard, la strălucirea lor capitală din Anatolia. Mă uit și eu. Văd exact locul unde am stat acum câteva luni în Turcia. Printre ruine rătăcește fantoma mea, cel de atunci. Nu ne desparte nimic, pe niciunii dintre noi; doar o imensă prăpastie de singurătate. □

FOTO: MATTHIEU CHAZAL

Urmărește-l pe **Paul Salopek,** beneficiar al unui grant National Geographic, în călătoria lui de șapte ani prin lume, pe jos, la *www.natgeo.ro/plecarea-din-eden,* unde postează depețe personale și fotografii făcute pe drum.

La un picnic nocturn sub caişi – şi sub o cruce luminoasă uriaşă, care străluceşte sfidătoare spre Turcia –, sătenii din localitatea de frontieră Bagaran, din Armenia, răcnesc cântece despre amintire, rezistenţa culturii şi supravieţuire. Disputa

amară dintre Armenia și Turcia, veche de patru generații, a paralizat progresul economic, diplomatic și politic din regiune. Răscrucea străveche dintre ținuturile înalte din partea de est a Turciei și Caucaz rămâne sub stăpânirea fantomelor.

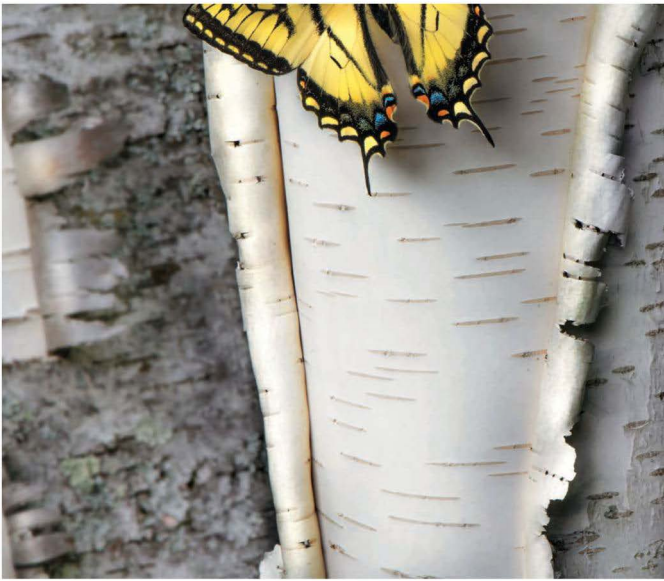

93 de zile de primăvară

Text și foto:
JIM BRANDENBURG

Nicăieri nu-i ca acasă. În fotografie, ca și în viață, dacă privești mai atent ceva familiar, descoperi de multe ori adevăr și frumusețe. Seria aceasta de 93 de zile de primăvară din Minnesota, statul în care locuiesc, nu face nici ea excepție.

Poate unora li se pare că nu are sens să fotografiezi aproape de casă. Aparatul foto caută exoticul, și nu degeaba – noutatea inspiră. În cele mai bine de trei decenii de când fac fotografii pentru National Geographic, am surprins milioane de imagini din locuri îndepărtate – peisaje africane maiestuoase, grupuri izolate de indigeni, scene stradale pariziene pline de viață.

Uneori însă cele mai grăitoare fotografii sunt cele din locurile pe care le cunoaștem cel mai bine. Când fotografiezi o zonă pe care o cunoști până în adâncul ființei tale, cum cunosc eu regiunea North Woods și preriile Minnesotei, în tine se trezește ceva primordial. Familiaritatea și buna cunoaștere a subiectului ies la lumină și se manifestă în cadru.

ZIUA 84 | FLUTURE: COADA-RÂNDUNICII PE UN MEȘTEACĂN

M-am născut în partea de sud-vest a statului – un peisaj plat, fără nimic special, dominat de lanuri de porumb și soia. Nu e tocmai genul de loc plin de imagini captivante. Dar poate că a fost un mare noroc că am învățat să fac fotografii în prerie: am căpătat obiceiul de a privi cu atenție. Limbajul vizual pe care-l folosesc azi, vocea mea fotografică, s-a născut în peisajul minimalist al unui loc pe care cei mai mulți îl văd doar din avion.

La fel ca și celelalte două serii de sezon pe care le-am creat, și aceasta a fost pentru mine o experiență aproape transcendentală. Fiecare imagine mi se pare un steguleț de rugăciune pe care îl atârn în văzul universului – o celebrare a minunilor naturii. Sper să răzbată aici ceva din senzația aceea.

Mă atrag limitele. De aceea, când am început seria de față, m-am gândit s-o fotografiez la fel ca pe una mai veche: să mă limitez la o singură imagine pe zi, simplu și minimalist. Aveam să fotografiez ca un maestru caligraf zen, care contemplă foaia de hârtie, apoi face un singur gest simplu. Aveam să fac fiecare fotografie exact la miezul zilei. Cum știe orice fotograf, lumina de la prânz e cea mai rea – atunci este timpul să lași aparatul și să tragi un pui de somn.

Dar după două săptămâni, limita autoimpusă a început să mi se pară artificială, chiar crudă. Ratam lumină și momente prețioase. Așa că am hotărât să folosesc o metodă mai veselă, determinată mai degrabă de estetică decât de oră.

Majoritatea fotografiilor au fost intuitive și neplanificate. Uneori vedeam un subiect și îmi spuneam: orhideea asta nu e complet înflorită, revin mai târziu. Dar standardul era spontaneitatea.

Proiectul a început la echinocțiul de primăvară din 2014 și s-a încheiat în ziua dinaintea solstițiului. Uneori, în Minnesota, vremea e foarte schimbătoare primăvara. La început, în partea de nord e zăpadă mare și temperaturile coboară până la –35°C. Apoi cresc, de multe ori neplăcut de mult. Variațiile-record acoperă o plajă de 80 de grade.

Am fotografiat în cele patru zone ecologice principale ale statului: biomul protejat de ierburi înalte și plopi, preria, pădurea de foioase și pădurea de conifere. Multe imagini au o poveste intensă. De exemplu, urmăream un cuib de vulturi de cinci ani, dar nu-l prinsesem niciodată în obiectiv. Apoi, în ziua 50, în timp ce mă duceam în sfârșit să-l fotografiez, am văzut un vultur plutind într-un lac din apropiere. Fusese lovit de o mașină. Mi s-a frânt inima când l-am văzut cum își lasă

capul să atârne și moare în apă. În următoarea fotografie (ziua 51) apare partenera lui, care l-a așteptat în zadar lângă cuib. Zile întregi a așteptat.

Alte cadre surprind experiențe mai fericite. Cele din zilele 91 și 93 au fost făcute în Preria Touch the Sky – o zonă protejată de aproximativ 400 ha pe care am înființat-o în 2002. Este una dintre puținele suprafețe mari necultivate din regiune. M-am născut la o fermă, la doar un kilometru și jumătate de ea, și acolo am făcut primele mele fotografii, la 14 ani. Am închis cercul. M-am întors acasă. □

NGM MAPS. SURSA: DEPARTAMENTUL PENTRU RESURSE NATURALE DIN MINNESOTA

ZIUA 1 | URME DE VIZON, RAZE REFLECTATE

ZIUA 2 | ZĂPADĂ PE PINI ȘI MOLIZI

ZIUA 3 | URME DE RĂS

ZIUA 7 | MODELE DE GHEAȚĂ

ZIUA 8 | PIȚIGOI-CAP-NEGRU

ZIUA 9 | CANADA LA ORIZONT

ZIUA 13 | STIGLEȚI-AMERICANI ȘI STICLEȚE-DE-IARNĂ (CENTRU)

ZIUA 4 | VEVERIȚĂ-ROȘIE-AMERICANĂ

ZIUA 5 | PIN-NETED

ZIUA 6 | TRUNCHIURI MOARTE

ZIUA 10 | CASCADA KAWISHIWI

ZIUA 11 | UMBRE PE ZĂPADĂ

ZIUA 12 | MOLID-NEGRU

ZIUA 14 | TROIENE

ZIUA 15 | DETALIU DE MODELE PE GHEAȚĂ

ZIUA 16 | IARBĂ ȘI ZĂPADĂ

ZIUA 17 | CODALB-AMERICAN

ZIUA 18 | PÂRÂU LA DEZGHEȚ

ZIUA 19 | PLOAIA PE ACE DE PIN-ROȘU

ZIUA 20 | CERB-DE-VIRGINIA

ZIUA 21 | LAC LA DEZGHEȚ

Uneori, cele mai grăitoare fotografii sunt cele din locurile pe care le cunoști în profunzime – cum cunosc eu regiunea North Woods și preriile Minnesotei.

FOTOGRAFIILE DIN ZILELE 5, 9, 22, 64 ȘI 90 SUNT ÎN INFRAROȘU.

ZIUA 22 | PINI-NETEZI ȘI CER ÎNNORAT

ZIUA 23 | LACUL JUDD, STÂNCĂ CU LICHENI

ZIUA 24 | PÂLC DE PINI-ROȘII

ZIUA 25 | GHEAȚĂ SUBȚIRE, LACUL SNOWBANK

ZIUA 26 | VIDRĂ PRINZÂND PEȘTE

ZIUA 27 | CASCADĂ ÎNGHEȚATĂ

ZIUA 28 | CINTEZĂ-PURPURIE

ZIUA 29 | STICLETE-AMERICAN

ZIUA 31 | CASCADĂ ÎN TOPIRE

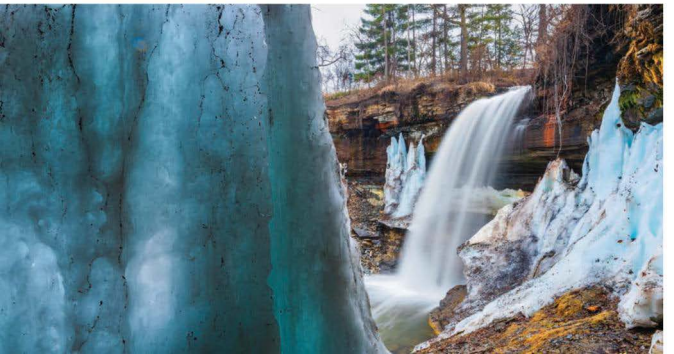

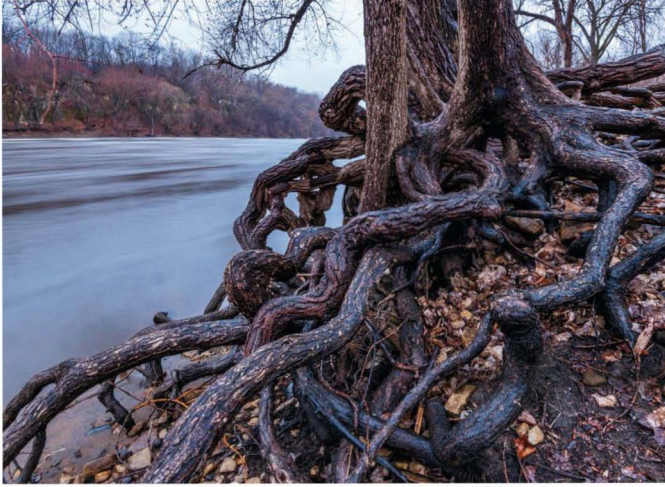

ZIUA 35 | RĂDĂCINI PE MISSISSIPPI

ZIUA 30 | GHEAȚĂ PE LACUL SUPERIOR

ZIUA 32 | DEDIȚEI

ZIUA 33 | LEBEDE-TRĂMBIȚAȘ

ZIUA 34 | RĂȚOI-DE-PĂDURE

ZIUA 36 | RAȚE-DE-PĂDURE ÎN PLOAIE

ZIUA 37 | STURZ-SERGENT, PAPURĂ

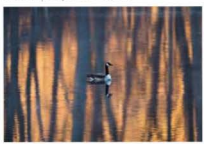

ZIUA 38 | GÂSCĂ-CANADIANĂ

ZIUA 39 | EGRETĂ-MARE

ZIUA 40 | IERBURI USCATE BĂTUTE DE VÂNT

ZIUA 42 | PELICANI CIUGULINDU-ȘI PENELE

ZIUA 49 | FOC ÎN PRERIE

ZIUA 50 | ULTIMA SUFLARE A UNUI CODALB

Am fotografiat în cele patru zone ecologice principale ale statului: biomul protejat de ierburi înalte și plopi, preria, pădurea de foioase și pădurea de conifere. Am început în ziua echinocțiului de primăvară și am terminat în ziua dinaintea solstițiului.

ZIUA 54 | SALCIE

ZIUA 55 | MĂTĂSAR-AMERICAN

ZIUA 58 | COPACI PE UN COCIOC

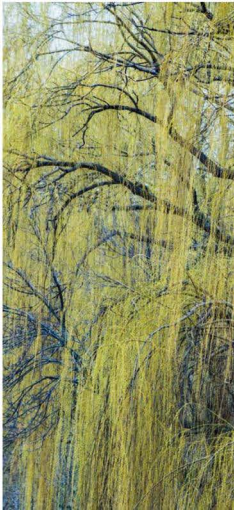

ZIUA 41 | RAȚE ÎN NINSOARE, PRIMĂVARA

ZIUA 43 | EGRETĂ-MARE

ZIUA 45 | PITULICE-GALBENĂ

ZIUA 46 | RAMURI ÎNCÂLCITE

ZIUA 47 | FUMĂRIȚĂ

ZIUA 48 | GÂSCĂ-CANADIANĂ

ZIUA 51 | ÎN AȘTEPTAREA PARTENERULUI

ZIUA 52 | ȘARPE PE UN CRANIU DE CERB

ZIUA 53 | CURCANI-SĂLBATICI

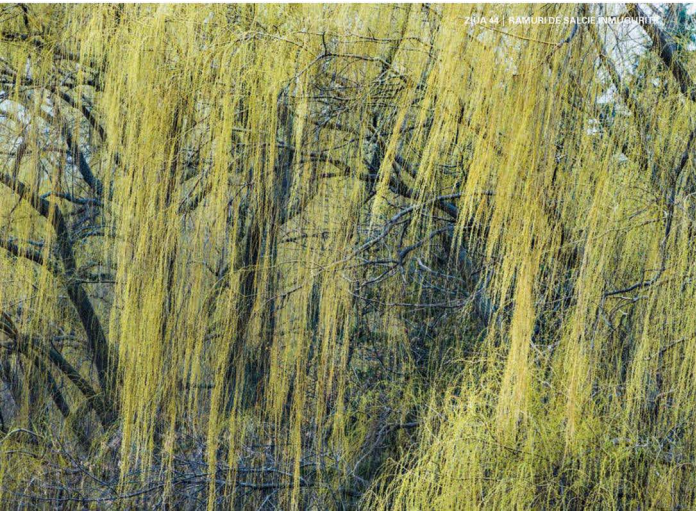

ZIUA 44 | RAMURI DE SALCIE ÎMBUGURITE

ZIUA 57 | INUNDAȚIE DE PRIMĂVARĂ

ZIUA 58 | LACUL SUPERIOR

ZIUA 59 | LACUL DISCOVERY

ZIUA 63 | SCHELET DE CERB

ZIUA 64 | LACUL JUDD

ZIUA 65 | REFLEXIE ÎNTR-O CASCADĂ

ZIUA 70 | CALCEA CALULUI

ZIUA 71 | MESTECENI

ZIUA 72 | FERĂSTRAȘ MARE

ZIUA 67 | PĂIANJENI PE MUȘCHI

ZIUA 60 | SOARELE ȘI CERUL ÎN OGLINDĂ

ZIUA 61 | LACUL SUPERIOR, MAL CU PIETRE

ZIUA 62 | PIN-NETED

ZIUA 66 | COADĂ DE MESTEACĂN

ZIUA 68 | ARBORELE-VIEȚII

ZIUA 69 | STÂNCĂ REFLECTATĂ ÎN LAC

ZIUA 73 | LUP-CENUȘIU

ZIUA 74 | CUFUNDAR-MARE

ZIUA 75 | CER ÎNNORAT, LACUL SECTION 12

ZIUA 76 | CĂLDĂRUȘĂ

ZIUA 77 | CIOCĂNITOARE-PĂTATĂ

ZIUA 78 | TUIA LA CASCADA GOOSEBERRY

ZIUA 79 | PAPUCUL-DOAMNEI

ZIUA 80 | SILVIE-GUȘĂ-GALBENĂ

ZIUA 81 | PĂIANJENI-LUP, LICHENI

Fiecare imagine fotografiată mi se pare un steguleț de rugăciune pe care îl atârn în văzul universului – o celebrare a minunilor naturii. Sper să răzbată aici ceva din senzația aceea.

Noua carte a lui Jim Brandenburg despre primăvara în Minnesota, *The Awakening*, va apărea anul acesta.

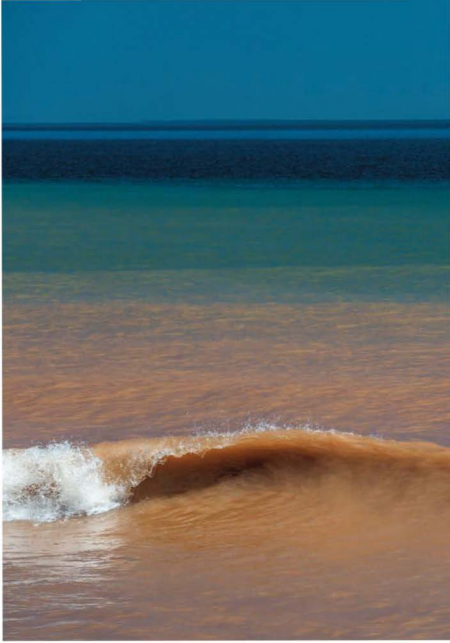

ZIUA 89 | VAL CU SEDIMENTE PE LACUL SUPERIOR

ZIUA 82 | NAP-INDIAN

ZIUA 83 | ORHIDEE-SĂLBATICĂ

ZIUA 84 | FLUTURE-COADA-RÂNDUNICII

ZIUA 85 | BROASCĂ-VERDE, LICHENUL-RENULUI

ZIUA 88 | AVERSE PE LACUL ROOKIE

ZIUA 90 | BIZON, PARCUL BLUE MOUNDS

ZIUA 91 | PRERIA TOUCH THE SKY

ZIUA 86 | MOLID-NEGRU

ZIUA 87 | LIBELULĂ

ZIUA 92 | PARCUL STATAL BLUE MOUNDS

ZIUA 93 | APUS, PRERIA TOUCH THE SKY

Lucrez la NG
Fabio Estéban Amador, coordonator de program de granturi

James Bond al arheologiei

„Mă numesc Amador... Fabio Estéban Amador."

Traversând globul, din munții Bhutanului până în peșterile subacvatice din Mexic, el pilotează minisubmarine robotice și drone și zmeie – toate echipate cu camere de înaltă tehnologie. La sol, camerele sale surprind detalii uimitoare prin panorame largi și imagini 3-D. Misiunea lui: să creeze narațiuni vizuale despre situri preistorice și arheologice care „te transportă într-un moment din trecut surprinzând aceeași lumină aflată acolo și cu mii de ani în urmă."

Totul a început în anii '70, când Amador a aterizat din El Salvador în New York pentru a studia arta, numai pentru a fi purtat înapoi în timp, în 1843, de ilustrațiile lui Frederick Catherwood din cartea lui John Lloyd Stephens despre arheologia maya, Incidents of Travel in Yucatán. „Imediat mi s-a aprins un bec. Am știut că vreau să fiu artist de expediții" – spune el. De atunci, a combinat creativitatea cu tehnica pentru a produce imagini puternice care aduc știința în fața publicului.

Când nu filmează, Amador le dă altora șansa de a fi și mai îndrăzneți. Din sediul de la Washington, D.C., el supervizează Granturile National Geographic Society/Waitt, care finanțează proiecte științifice de înaltă tehnologie și cu grad ridicat de risc. În ciuda instrumentelor sale avansate, Amador e adeptul înțelepciunii de modă veche: „O sală cu echipament de milioane de dolari nu valorează nimic fără o forță creativă în spate." Cât despre martiniul sec, el preferă un whisky – nici agitat, nici amestecat. —*Beata Kovacs Nas*

Fabio Estéban Amador documentează peșterile scufundate din Mexic folosind instrumente hi-tech pe gustul oricărui spion.

FOTO: REBECCA HALE (PORTRET); JASON EDWARDS (FUNDAL)

Oxyance – îngrijire sporită pentru ten

Știați că pielea curățată seara, înainte de culcare și dimineața, înainte de aplicarea machiajului, își păstrează tinerețea pentru mai mult timp? Acest lucru se datorează faptului că tenul este eliberat de impurități și sebum.
Procesul de tonifiere reprezintă al doilea pas important în restabilirea echilibrului tenului și ar trebui să fie nelipsit din ritualul zilnic de îngrijire deoarece curăță porii și restabilește pH-ul pielii, îndepărtează clorul și mineralele prezente în apa folosită pentru spălarea feței și, prin urmare, protejează pielea.
Pentru a răspunde perfect nevoilor pielii persoanelor care trăiesc în mediul urban, Oxyance oferă produse de îngrijire ce purifică și protejează tenul. Folosind o tehnologie second skin bazată pe Glycofilm, acestea acționează la suprafața pielii ca un scut 3D de protecție.

Frumusețe renăscută cu lăptișor de matcă grecesc

Inspirată de cel mai prețios dar al albinelor – lăptișorul de matcă – și de valoroasele cunoștințe din domeniul cercetării acestora, APIVITA prezintă noua gamă QUEEN BEE. Aceasta propune o abordare holistică a antiîmbătrânirii, combinând miraculosul efect al lăptișorului de matcă grecesc încapsulat în stare proaspătă în lipozomi cu 12% ingrediente active, ce reface structura și funcționarea armonioasă a pielii. Formulele activează toate straturile epidermei prin conținut de: lăptișor de matcă grecesc, extract patentat de propolis, extract din semințe de lupin-alb, *Rabdosia rubescens*, uleiuri esențiale 100% organice.

Întâmpină primăvara cu arome de cireș de la L'Occitane

L'Occitane en Provence întâmpină venirea primăverii prin lansarea gamei Cherry Blossom Folie Florale – o explozie de arome proaspete, de celebrare a renașterii și a naturii. Gama Cherry Blossom Folie Florale aduce un omagiu frumuseții florilor de cireș și parfumului lor delicat și feminin. Moleculele de aromă, obținute pentru prima dată prin extracție la temperatură scăzută, păstrează secretul unui parfum spontan care celebrează reînnoirea naturii într-o ploaie de miresme.
Rețeaua L'Occitane numără 7 magazine dedicate (București, Cluj, Constanța, Iași, peste 30 spații special amenajate în farmaciile Sensibilu din țară și magazinul online www.loccitane.ro

FOR BLACK 'N WHITE, un nou produs Tchibo

Începând din ianuarie, consumatorii de cafea din România au la dispoziție un nou produs Tchibo. Tchibo FOR BLACK 'N WHITE este disponibilă în varianta măcinată de 250 g și 500 g sau capsule, atât în comerțul tradițional și modern, cât și în magazinul Tchibo din Promenada Mall. Cafeaua Tchibo FOR BLACK 'N WHITE oferă opțiunea preparării aceleiași cafele în două moduri: datorită unui proces special pe parcursul căruia boabele de cafea sunt prăjite de trei ori mai mult decât în cazul cafelei obișnuite, Tchibo FOR BLACK 'N WHITE oferă un gust puternic, indiferent dacă este consumată neagră sau cu lapte. Procesul de producție al cafelei Tchibo FOR BLACK 'N WHITE este unic și utilizat doar de compania Tchibo: o parte dintre boabe sunt prăjite mai puțin, iar celelalte mai îndelungat, apoi sunt amestecate. Boabele prăjite mai puțin oferă noii cafele Tchibo o notă subtilă, în timp ce boabele prăjite mai îndelungat asigură aroma puternică.

NATIONAL GEOGRAPHIC
ROMÂNIA

Societatea National Geographic este o organizație științifică și educativă globală, nonprofit, care se bazează pe sprijinul membrilor săi și este dedicată explorării și protejării planetei.

NATIONAL GEOGRAPHIC ROMÂNIA

REDACTOR-ȘEF **Cătălin Gruia**
ART DIRECTOR Adrian Bejenaru
MANAGING EDITOR Dominica Măcri

EDITOR-AT-LARGE **Cristian Lascu**

COLABORATORI CONTRIBUTING EDITOR Alexandra Popescu
CORECTOR Stelian Botoran
LECTOR Șerban Dragomirescu

TRADUCĂTORI Monica Secetă, Anca Bărbulescu, Adriana Hoancă

FOTOGRAFI Helmut Ignat, Adrian Țîtu

CONSULTANȚI ȘTIINȚIFICI GEOGRAFIE Șerban Dragomirescu
ARHEOLOGIE Gelu Florea
ASTRONOMIE Minodora Lipcanu
BIOLOGIE Doru Ruști, Silviu Petrovan, Cristi Domșa
BOTANICĂ Gavrilă Negrean
PALEONTOLOGIE Mihai Popa
ORNITOLOGIE Dănuț Șoltard
ETNOGRAFIE Ioan Ghinoiu
FIZICĂ Florin Baciu
CONSERVARE Silviu Chiriac

BURDA ROMÂNIA SRL

DIRECTOR GENERAL Sandrin Apostoloiu

DIRECTOR FINANCIAR Ioana Caloian

MARKETING BRAND MANAGER GLT GROUP DIVISION SRL, Gabi Gogiu

PUBLICITATE GROUP ADVERTISING DIRECTOR Florentina Păuna-Lauda
ADVERTISING SALES MANAGER Genoveva Enuță
e-mail: genoveva.enuta@burda.ro

SERVICIUL ABONAMENTE tel: 037 210 60 00, fax: 021 311 35 87
e-mail: abonamente@burda.ro
web: www.burda.ro, ng@burda.ro

PRE-PRESS Mihai Vătășelu

TIPOGRAFIE Tipărit la Radin Print, prin reprezentantul exclusiv pentru România 4 Colours, www.4colours.ro

4 Colours Radin print

DISTRIBUITE PRIN Burda Romania, distrib@burda.ro

INTERNATIONAL AD SALES REPRESENTATIVES **ITALY** BURDA INTERNATIONAL
Marolina Siclari +39 02 91 32 34 66 e-mail: marolina.siclari@burda.com

GERMANY BURDA COMMUNITY NETWORK
Julia Mund +49 89 9250 3197 e-mail: julia.mund@burda.com
Michael Neuwirth +49 89 92 50 36 29 e-mail: michael.neuwirth@burda.com

AUSTRIA BURDA COMMUNITY NETWORK
Christina Bresler +43 1 230 60 30 50 e-mail: christina.bresler@burda.com

SWITZERLAND BURDA COMMUNITY NETWORK
Goran Vukcta +41 44 81 02 146 e-mail: goran.vukota@burda.com

FRANCE/LUXEMBOURG BURDA COMMUNITY NETWORK
Marion Badolle-Feick +33 1 72 71 25 24 e-mail: marion.badolle-feick@burda.com

UK/IRELAND BURDA COMMUNITY NETWORK
Jeannine Soeldner +44 20 3440 5832 e-mail: jeannine.soeldner@burda.com

USA/CANADA/MEXICO BURDA COMMUNITY NETWORK
Salvatore Zammuto +1 212 884 48 24 e-mail: salvatore.zammuto@burda.com

NATIONAL GEOGRAPHIC MAGAZINE

EDITOR IN CHIEF **Susan Goldberg**

DEPUTY EDITOR IN CHIEF: Jamie Shreeve. MANAGING EDITOR: David Brindley. EXECUTIVE EDITOR DIGITAL: Dan Gilgoff. DIRECTOR OF PHOTOGRAPHY: Sarah Leen. EXECUTIVE EDITOR NEWS AND FEATURES: David Lindsey. CREATIVE DIRECTOR: Emmet Smith

INTERNATIONAL EDITIONS EDITORIAL DIRECTOR: Amy Kolczak. DEPUTY EDITORIAL DIRECTOR: Darren Smith. MULTIMEDIA EDITOR: Laura L. Toraldo. PRODUCTION: Beata Kovacs Nas

EDITORS **ARABIC:** Alsaad Omar Alfrenhaly. **BRAZIL:** Ronaldo Ribeiro. **BULGARIA:** Krassimir Drumev. **CHINA:** Bin Wang. **CROATIA:** Hrvoje Prčić. **CZECHIA:** Tomáš Tureček. **ESTONIA:** Erkki Peetsalu. **FARSI:** Babak Nikkhah Bahrami. **FRANCE:** Jean-Pierre Vrignaud. **GEORGIA:** Levan Butkhuzi. **GERMANY:** Florian Gless. **HUNGARY:** Tamás Vitray. **INDIA:** Nilavoor Venkatraman. **INDONESIA:** Didi Kaspi Kasim. **ISRAEL:** Daphne Raz. **ITALY:** Marco Cattaneo. **JAPAN:** Shigeo Otsuka. **KAZAKHSTAN:** Yerkin Zhakipov. **KOREA:** Junemo Kim. **LATIN AMERICA:** Claudia Muzzi Turullols. **LATVIA:** Linda Liepiņa. **LITHUANIA:** Frederikas Jansonius. **NETHERLANDS/BELGIUM:** Aart Aanenberg. **NORDIC COUNTRIES:** Karen Gunn. **POLAND:** Martyna Wojciechowska. **PORTUGAL:** Gonçalo Pereira. **ROMANIA:** Cătălin Gruia. **RUSSIA:** Alexander Grek. **SERBIA:** Igor Rill. **SLOVENIA:** Marija Javornik. **SPAIN:** Josep Cabello. **TAIWAN:** Yungshih Lee. **THAILAND:** Kowit Phadungruangkij. **TURKEY:** Nesibe Bal

NATIONAL GEOGRAPHIC SOCIETY

PRESIDENT AND CEO **Gary E. Knell**

BOARD OF TRUSTEES
CHAIRMAN: Jean N. Case
VICE CHAIRMAN: Tracy R. Wolstencroft
Wanda M. Austin, Brendan P. Bechtel, Michael R. Bonsignore, Alexandra Grosvenor Eller, William R. Harvey, Gary E. Knell, Jane Lubchenco, Mark C. Moore, George Muñoz, Nancy E. Pfund, Peter H. Raven, Edward P. Roski, Jr., Frederick J. Ryan, Jr., Ted Waitt, Anthony A. Williams
RESEARCH AND EXPLORATION COMMITTEE
CHAIRMAN: Peter H. Raven
Paul A. Baker, Kamakjit S. Bawa, Colin A. Chapman, Janet Franklin, Carol P. Harden, Kirk Johnson, Jonathan B. Losos, John O'Loughlin, Steve Palumbi, Naomi E. Pierce, Jeremy A. Sabloff, Monica L. Smith, Thomas B. Smith, Christopher P. Thornton, Wirt H. Wills
EXPLORERS-IN-RESIDENCE
Robert Ballard, Lee R. Berger, James Cameron, Sylvia Earle, J. Michael Fay, Beverly Joubert, Dereck Joubert, Louise Leakey, Mawe Leakey, Enric Sala
FELLOWS
Dan Buettner, Bryan Christy, Fredrik Hiebert, Zeb Hogan, Corey Jaskolski, Mattias Klum, Thomas Lovejoy, Sarah Parcak, Paul Salopek, Joel Sartore

NATIONAL GEOGRAPHIC PARTNERS
CEO **Declan Moore**
SENIOR MANAGEMENT
EDITORIAL DIRECTOR: Susan Goldberg
CHIEF MARKETING AND BRAND OFFICER: Claudia Malley
CHIEF FINANCIAL OFFICER: Marcela Martin
GLOBAL NETWORKS CEO: Courtney Monroe
CHIEF COMMUNICATIONS OFFICER: Laura Nichols
CHIEF OPERATING OFFICER: Ward Platt
LEGAL AND BUSINESS AFFAIRS: Jeff Schneider
CHIEF TECHNOLOGY OFFICER: Jonathan Young
BOARD OF DIRECTORS
CHAIRMAN: Gary E. Knell
Jean A. Case, Randy Freer, Kevin J. Maroni, James Murdoch, Lachlan Murdoch, Peter Rice, Frederick J. Ryan, Jr.
INTERNATIONAL PUBLISHING
SENIOR VICE PRESIDENT: Yulia Petrossian Boyle
VICE PRESIDENT OF STRATEGIC DEVELOPMENT: Ross Goldberg
Ariel Deiaco-Lohr, Kelly Hoover, Diana Jaksic, Jennifer Jones, Jennifer Liu, Leigh Mitnick, Rossana Stella

BurdaInternational

ADRESA
Bd. Decebal 25-29, Olympia Tower, etajul 4, Sectorul 3, București 030964; tel.: 037 210 60 00, fax: 021 311 35 87

Copyright © Reproducerea integrală sau parțială a textelor sau ilustrațiilor din revista National Geographic România este posibilă numai cu acordul prealabil scris al National Geographic Society.

National Geographic România este o publicație lunară a Burda România SRL, sub licență National Geographic Society.

Publicație auditată
ianuarie – martie 2015

Publicație ce beneficiază de rezultate de audiență conform Studiului Național de Audiență măsurate în perioada septembrie 2013 – mai 2015.

ISSN 1583-6541

NATIONAL GEOGRAPHIC
TRAVELER

★★★★★
CONCURS
câștigă o vacanță de 5 stele în BULGARIA

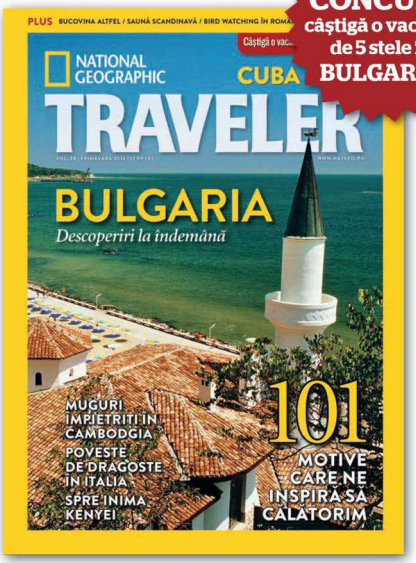

Primăvara asta mergem în Bulgaria

din 22 Martie la orice punct de difuzare a presei
www.natgeo.ro

o revistă editată de
BurdaInternational

mazda

EDIȚIE LIMITATĂ, PLĂCERE NELIMITATĂ

MAZDA3 TAKUMI

Cu o caroserie fluidă și muchii sculpturale, lumini de poziție LED, geamuri fumurii și jante de aliaj special de 18", ediția limitată Mazda3 TAKUMI atrage privirile din prima clipă. Odată instalat la volan vei descoperi un interior din piele combinată cu Alcantara®, sistemul multimedia MZD Connect cu display de 7", centru de comandă HMI și cameră video marșarier. Pornește-o și vei simți puterea instantanee a motorului SKYACTIV-G120. Stilată și sportivă în același timp, Mazda3 TAKUMI aduce zâmbetul pe chipul oricărui șofer, dar și un nivel superior de confort pentru pasageri. DEFY CONVENTION

www.mazda.ro

zoom-zoom

Benzină 120CP, Euro 6, transmisie manuală în 6 trepte, consum mediu 5,1 l/ 100km, emisii CO2 = 119 g/km. Ediția Takumi este disponibilă numai pe caroseria Sport, în limita stocului disponibil.